

บทที่ 2

ความหมายของปัญญา

" การมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ถือว่าเป็นการมีชีวิตอยู่อย่างประเสริฐ " ¹

" บุคคลย่อมบริสุทธิได้ด้วยปัญญา " ²

" เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะทั้งหลายก็หมดสิ้นไป " ³

พุทธพจน์ทั้งสามที่ยกเป็นอุเทศนี้ มีความหมายมากลอบอยู่ที่สนใจและศึกษา พุทธปรัชญา เพราะเป็นเครื่องยืนยันแสดงว่าปัญญา มีสาระ คุณค่าต่อชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีบทบาทสำคัญต่อการบรรลุถึงอุดมการณ์อันสูงสุดของพระพุทธศาสนา บทนี้จะจัดทำการศึกษาเชิงวิเคราะห์ ความหมายของคำว่า ปัญญา ตลอดจนคำอื่น ๆ ที่มีความหมายในทางปัญญา เช่น สัมมาทิฏฐิ วิปัสสนา ญาณ วิชา และโพธิญาณ เป็นต้น

1. ความหมายของคำว่าปัญญา

ปัญญา แยกศัพท์ได้ดังนี้ ป แปลว่า หัว, ชัก + ญา แปลว่า รู้ รวมความก็แปลว่า รู้หัว, รู้จัก ก็มีคำแปลปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกว่า "...ชื่อว่าญาณ เพราะ

1

สัง.ส. 15/203/51 , พ.ศ. 25/311/278

2

สัง.ส. 15/843/258 , พ.ศ. 25/311/278

3

อัง.นวก. 23/244/352

อรรถว่ารู้ทั่ว..."¹ "... ชื่อว่าญาณเพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญาเพราะ
อรรถว่ารู้ชัด..."² นอกจากนี้ หนังสือพุทธธรรมได้กล่าวความหมายของปัญญาว่า

"ปัญญาแปลกันมาว่า ความรอบรู้เต็มเข้าไปอีกกว่า ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด คือ
รู้ทั่วถึงความจริง หรือรู้ตรงตามความเป็นจริง ฐานอธิบายช่วยความกันออกไป
ต่าง ๆ เช่น รู้อุเทศ รุผล รู้จัก รู้ชั่ว รู้ถูก รู้ผิด รู้ควรไม่ควร รู้คุณรู้โทษ รู้ประโยชน์
มิใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ผู้ใหญ่มา รู้ความ
สัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย รู้ตามความเป็นจริง เข้าใจดวงแท้ รู้เข้าใจสภาวะ
รู้คิด รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย รู้ที่จะจัดแจงจัดการหรือดำเนินการอย่างไร"³

ปัญญา ตรงข้ามกับโมหะ ซึ่งแปลว่าความหลง ความไม่รู้ ความเข้าใจผิด
เมื่อมีปัญญาเกิดขึ้นย่อมเข้าใจเห็นชัดตามความเป็นจริงของสิ่งต่าง ๆ ที่จะนำไปใช้
หรือปฏิบัติอย่างไรจึงจะแก้ปัญหาได้ หรือให้สำเร็จผลที่มุ่งหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
คือรู้ที่จะแก้ปัญหาวีติกของมนุษย์ได้แก่การกับทุกข์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ รู้ที่จะทำ
ให้ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องดีงามเพื่อมิให้เกิดปัญหา มิให้เป็นที่มาของทุกข์ ซึ่งมีวิธีกล่าว
ได้หลายแง่ เช่นว่า ความเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง หรือรู้ปริยัสัจ หรือ
มองเห็นปฏิจจสมุปบาท หรือความคิดเหตุผลที่ไม่ถูกนิรวณ 5 ครอบงำ ถึงพุทธพจน์ที่
คริสต์แสดงถึง ปัญญาสัมปทา ในฐานะที่เป็นคุณสมบัติของพระอรียสาวกว่า

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1

ช. ปฎิ. 31/55/16

2

ช.ปฎิ. 31/78/25

3

"ปัญญาสัมปทาเป็นไฉน ? คนมีใจถูกอภิขณาความโลภกล้าครอบงำ... ถูก
 พยาบาทครอบงำ... ถูกถีนมิทชะครอบงำ... ถูกอุทธีจจากูกจะครอบงำ...
 ถูกวิจิจฉาครอบงำยอมทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ยอมทำกิจให้คลาดเสีย เมื่อทำสิ่ง
 ไม่ควรทำ ทำกิจให้คลาดเสียก็ยอมพลากจากยศและความสุข อริยสาวกนั้นแล
 ภูวาอภิขณาความโลภกล้า... พยาบาท... ถีนมิทชะ... อุทธีจจากูกจะ...
 วิจิจฉาเป็นอุปกิเลสของจิต จึงละอภิขณาความโลภกล้า... วิจิจฉาที่เป็น
 อุปกิเลสของจิตเสีย เพราะการที่อริยสาวก ภูวาอภิขณาความโลภกล้า...
 วิจิจฉาเป็นอุปกิเลสแล้วละเสียได้ จึงเรียกอริยสาวกนี้ว่าเป็นผู้มีปัญญามาก
 มีปัญญากว้างขวาง มองเห็นทางมาของประโยชน์ เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยปัญญา
 นี้เรียกว่าปัญญาสัมปทา"¹

นอกจากนี้ยังมีพุทธพจน์ที่แสดงถึงทรัพย์คือปัญญาว่า " ทรัพย์คือปัญญาเป็นไฉน ?
 ในข้อนี้ อริยสาวกเป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาที่ยังถึงความเกิดขึ้น และความสิ้น
 ไปอันเป็นอริยะ ทะลวงกิเลสได้ อันจะให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ "²

จากพุทธพจน์ทั้งสองบทที่ยกมาแสดงประกอบนี้ ชี้ให้เห็นความหมายของคำว่า
 ปัญญาในพุทธปรัชญาว่าเป็นความรู้ ความเข้าใจเพื่อให้กิเลสอันเป็นเหตุแห่งทุกข์สิ้นซาก
 เพื่อความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง

อนึ่งเพื่อความกระจ่างชัดในเรื่องความหมายตลอดทั้งความมุ่งหมายของ
 ปัญญาในพุทธปรัชญา ใคร่ขอยกข้อความจากพระไตรปิฎกดังนี้

1

อัง. จตุกก. 21/61/65 - 66

2

อัง. ปัญจก. 22/47/47

"ความรู้อันรู้ทั่ว กริยาที่รู้ชัด ความเลือกเฟ้น ความเลือกเฟ้นทั่ว ความกำหนดพร้อม
 ความเขาไปกำหนด ความเขาไปกำหนดเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความเป็นผู้
 ฉลาด ความเป็นผู้ละเอียดอ่อน ปัญญาเป็นเครื่องจำแนก ความคิด ความพิจารณา
 ปัญญาทั้งแผ่นดิน ความปรีชา ปัญญาอันน้อมไป ความเห็นแจ้ง ความรู้ทั่วพร้อม
 ปัญญาอันเจาะแทงเหมือนประจักษ์ ปัญญาอันหริย ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญาเพียงถึง
 ศาสตร์รา ปัญญาเพียงถึงปราสาท ปัญญาเพียงถึงแสงสว่าง . ปัญญาเพียงถึงรัศมี
 ปัญญาเพียงถึงประทับ ปัญญาเพียงถึงรัศนะความไม่หลง ความเลือกรูเฟ้นธรรม
 สัมมาทิฏฐิ ชื่อว่า ปัญญาในอุเทศว่า "ปัญญา เยเต ปิถียุเร" ชื่อว่ากระแสเหลา
 นี้คือปัญญาของมนุษย์ทุกคน ความว่ากระแสเหลานี้คือปัญญาของมนุษย์ทุกคนคือยอมตักชาก
 ไม้ใหญ่ไป ไม้หลังไป ไม้เลื้อยไป ไม้เป็นไป กระแสเหลานี้ อันปัญญาของบุคคล
 ผู้เห็นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ยอมปิกกันไค... ไม้เป็นไป สังขารทั้งปวง
 เป็นทุกข ยอมปิกกันไค... ไม้เป็นไป อันปัญญาของบุคคลผู้เห็นว่าธรรมทั้งปวง
 เป็นอนัตตา ยอมปิกกันไค... ไม้เป็นไป กระแสเหลานี้คือปัญญาของบุคคลผู้เห็น
 ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร ยอมปิกกันไค... ไม้เป็นไป เพราะ
 สังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ ยอมปิกกันไค... ไม้เป็นไป เพราะวิญญาณเป็น
 ปัจจัยจึงมีนามรูป ยอมปิกกันไค... ไม้เป็นไป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมี
 สฬายกณะยอมปิกกันไค... ไม้เป็นไป เพราะสฬายกณะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ
 ยอมปิกกันไค... ไม้เป็นไป เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ยอมปิกกันไค
 ... ไม้เป็นไป เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ยอมปิกกันไค... ไม้เป็น
 ไป เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน ยอมปิกกันไค... ไม้เป็นไป เพราะ
 อุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ ยอมปิกกันไค... ไม้เป็นไป เพราะมีภพเป็นปัจจัย
 จึงมีชาติ ยอมปิกกันไค... ไม้เป็นไป เพราะมีชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรามรณะ
 ยอมปิกกันไค... ไม้เป็นไป กระแสเหลานี้คือปัญญาของบุคคลผู้เห็นว่า เพราะ
 อวิชชาคือ สังขารจึงคือ เพราะสังขารคือ วิญญาณจึงคือ เพราะวิญญาณคือ นาม
 รูปจึงคือ สฬายกณะจึงคือ เพราะสฬายกณะคือ ผัสสะจึงคือ เพราะผัสสะคือ
 เวทนาจึงคือ เพราะเวทนาคือ ตัณหาจึงคือ เพราะตัณหาคือ อุปาทานจึงคือ
 เพราะอุปาทานคือ ภพจึงคือ เพราะภพคือ ชาติจึงคือ เพราะชาติคือ ชรามรณะ
 จึงคือ ยอมปิกกันไคคือยอมปิกปิด ยอมไม้ใหญ่ไป ไม้หลังไป ไม้เลื้อยไป ไม้เป็น
 ไป กระแสเหลานี้คือปัญญาของบุคคลผู้เห็นว่าทุกข นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ
 นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ยอมปิกกันไค... ไม้เป็นไปกระแสเหลานี้คือปัญญาของ
 บุคคลผู้เห็นว่าเหลานี้คืออัสวะ นี้เหตุให้เกิดอัสวะ นี้ความดับอัสวะ นี้ปฏิปทา
 เครื่องให้ถึงความดับอัสวะ ยอมปิกกันไค... ไม้เป็นไป กระแสเหลานี้คือปัญญา
 ของบุคคลผู้เห็นว่า ธรรมเหล่านี้คือวิภัง ธรรมเหล่านี้คือวิภังกรรมเหล่านี้
 คือวิภัง ธรรมเหล่านี้คือวิภัง ธรรมเหล่านี้คือวิภัง ธรรมเหล่านี้คือวิภัง ยอมปิกกันไค...

ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องออกไปแห่งผู้รู้สหายคนละ 6 ย่อมปิกกันใด... ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบาย เป็นเครื่องออกไปแห่งอุปัชฌายาชั้น 5 ย่อมปิกกันใด... ไม่เป็นไป กระแส เหล่านี้อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็น ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่อง ออกไปแห่งมหาภูตรูป 4 ย่อมปิกกันใด... ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญา ของบุคคลผู้รู้เห็นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง ล้วน มีความดับเป็นธรรมดา ย่อมปิกกันใด... ไม่เป็นไป เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า กระแส เหล่านี้อันปัญญาย่อมปิกกันใด เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "กระแส เหล่าใดในโลก สติเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น เราดูลาวธรรมเป็นเครื่อง กั้นกระแสทั้งหลาย กระแสเหล่านั้นอันปัญญาย่อมปิกกันใด"¹

จากใจความพระไตรปิฎกที่ยกมาข้างนี้ ชี้ให้เห็นว่าปัญญาในพุทธปรัชญามีวิธีอธิบาย ความหมายหลายอย่าง ทั้งในรูปอุปมาและบทบาท หน้าที่ เช่นว่า ปัญญาเพียงกึ่ง คำสครา ปัญญาเพียงกึ่งประทีป ความเข้าใจไปกำหนด ความเลือกเห็น ความเป็นผู้ฉลาด เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีรรถาธิบายขยายความถึงความมีปัญญาว่า จะคงรู้ในเรื่องใด ใดบ้าง เช่น ปฏิจจนูปบาททั้งอนุโลมและปฏิโลม รู้อริยสัจตลอดทั้งกิจหรือหน้าที่ที่จะ ต้องปฏิบัติต่ออริยสัจ นอกจากนี้ยังรู้ถึงอุบายในการมีให้เกิดมีความยึดมั่นในเบญจขันธ์ อันเป็นตัวทุกข์ เป็นต้น ทั้งนี้จึงสรุปได้ว่าปัญญาในพุทธปรัชญามีความหมายซึ่งคล้อย ความความมุ่งหมาย และบทบาทหน้าที่ของปัญญานั้นเอง เพราะฉะนั้นผู้มีปัญญาในความ หมายทางพุทธปรัชญาก็คือผู้ที่ฉลาดรู้จักดำเนินชีวิต เพื่อมิให้เกิดปัญหาคือเกิดความทุกข์ หรือเกิดกิเลสอันเป็นเหตุแห่งทุกข์นั่นเอง

วิสุทธิมรรคโลกกล่าวถึงเรื่องราวอะไรเป็นปัญญา แล้ววิสัยชนว่า

" คือวิปัสสนาญาณอันสัมปยุตด้วยกุศลจิต(นั้นแล)เป็นปัญญา " ¹ และกล่าวต่อไปว่า
 " ไคชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ทั่ว คือรู้โดยประการต่าง ๆ วิเศษกว่าอาการที่รู้จัก
 (สัญญา)และอาการที่รู้แจ้ง(วิญาณ) " ² นี้แสดงว่าปัญญามีความหมายและลักษณะต่างจาก
 ความรู้ที่เรียกว่า รู้จัก และรู้แจ้ง ดังนั้นจึงควรศึกษาพิจารณาเพื่อความกระจ่างชัดของ
 คำว่าปัญญา โดยการศึกษาเปรียบเทียบปัญญากับคำว่า วิญาณ และสัญญา ซึ่งเป็นเรื่อง
 ความรู้ด้วยกันว่าต่างกันหรือเหมือนกันอย่างไร

ปัญญากับวิญาณ

มหาเวทิลลสูตร ไคกล่าวถึงพระสารีบุตรสนทนากับพระมหาโกณฑริกะดังนี้

"พระสารีบุตร : อุกรทานผู้มีอายุ บุคคลรู้จัก ๆ เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาค
 จึงตรัสว่า เป็นบุคคลมีปัญญา รู้จักอะไร รู้จักว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ
 นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เพราะฉะนั้นจึงตรัสว่าบุคคลมีปัญญา

พระมหาโกณฑริกะ : อุกรทานผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่าวิญาณ ๆ ดังนี้
 ภายเหตุเพียงใดหนอ จึงตรัสว่าวิญาณ

พระสารีบุตร : อกรรมชาติที่รู้แจ้ง ๆ เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า
 วิญาณ รู้แจ้งอะไร รู้แจ้งว่า นี้สุข นี้ทุกข์ นี้มิใช่ทุกข์ มิใช่สุข อกรรมชาติยอม
 แจ้ง ๆ เพราะฉะนั้นจึงตรัสว่าวิญาณ

พระมหาโกณฑริกะ : ปัญญาและวิญาณ อกรรมสองประการนี้ปะปนกัน หรือแยกจาก
 กัน ทานผู้มีอายุ อาจแยกออกแล้ว ปัญญาที่หนึ่งต่างกันใดหรือไม่ ?

พระสารีบุตร : ปัญญาและวิญาณกรรมสองประการนี้ปะปนกัน ไม่แยกจากกัน
 ผมไม่อาจแยกออกแล้ว ปัญญาที่หนึ่งต่างกันใด เพราะปัญญารู้จักสิ่งใด วิญาณ

1

มหาเมถุนราชวิทยาลัย, วิสุทธิธรรมแปล, ภาค 3 ตอน 1, หน้า 2

2

เรื่องเดียวกัน หน้า 3

ก็รู้แจ้งสิ่งนั้น ญาณรู้แจ้งสิ่งใด ปัญญาที่รู้ชัดสิ่งนั้น ฉะนั้นธรรมสองประการนี้จึง
ปะปนกัน ไม่แยกจากกัน

พระมหาโกฏฐิกะ : ปัญญาและญาณ ธรรมสองประการนี้ปะปนกัน ไม่แยกจาก
กัน แต่มีกิจที่จะพึงทำต่างกันบางหรือไม่

พระสารีบุตร : ปัญญาและญาณ ธรรมสองประการนี้ปะปนกัน ไม่แยกจากกัน
แต่ปัญญาคือเจริญ ญาณคือกำหนดกฎ นี้เป็นกิจที่จะพึงทำต่างกันแห่งธรรมสอง
ประการนี้"¹

จากบทสนทนาระหว่างพระสารีบุตรกับพระมหาโกฏฐิกะที่ยกมาแสดงนี้ ชี้ให้
เห็นความหมายของคำว่าปัญญาและญาณว่า ปัญญาคือรู้ชัด ส่วนญาณคือรู้แจ้ง ทั้ง
ปัญญาและญาณต่างมีบทบาทอาศัยซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งญาณซึ่งเป็น
นามชั้นซ้อนหนึ่งแห่งชีวิตที่เรียกว่าญาณชั้นในชั้น 5² ส่วนปัญญาจักอยู่ในประเภท
สังขารชั้น 5 ดังนั้นปัญญาและญาณจึงต่างกัน โดยความหมายและโดยประเภทแห่งชั้น
แต่มีหน้าที่อาศัยสัมพันธ์กัน

ญาณกับสัญญา

พระราชวรมุนีได้อธิบายความหมายของคำว่า "ญาณ" และ "สัญญา"

ไว้ว่า

"ญาณ แปลตามแบบว่า ความรู้แจ้ง คือรู้แจ้งอารมณ์ หมายถึง ความรู้ประเภท
ย่นพื้นหรือความรู้ที่เป็นถ้อย เป็นฐานและเป็นทางเดินใหญ่แก่นามชั้นซ้อน ๆ เกยวของ
กับนามชั้นซ้อนทั้งหมดเป็นทั้งความรู้คน และความรู้ตาม ที่ว่าเป็นความรู้คน

1

ม.บ. 12/494/379

2

ชั้น 5 ประกอบด้วย รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, ญาณ

สัง.ช. 17/95/58; อภิ.วิ. 35/1/1

คือเป็นความรู้เริ่มแรก เมื่อเห็น ไคยนิ เป็นคน (เกิดวิญญาณขึ้น) จึงจะรู้สึกชื่นใจ หรือบีบคั้นใจ (เวทนา) จึงจะกำหนดใจว่าเป็นคนเป็นนิน (สัญญา) จึงจะจำนงคอย และคิดปรุงแต่งไม่ว่า (สังขาร) เช่น เห็นทองฟง (วิญญาณ) รู้สึกสบายตาชื่นใจ (เวทนา) หมายถึง ทองฟง สัตว์ ราม สดใส ฟาสวย ฟาบาย ฟาสาย (สัญญา) ชอบใจฟงนั้น อยากรู้อะไร ฟงนั้นนาน ๆ ไม่อยากไปไหนเลยผ่านไป โกรธขายคาที่มันไม่ให้ เห็นฟงนั้นเต็มที คิดหาวิธีที่จะทำให้ไคยนิฟงนั้นใสสบาย ๆ ชื่นใจและนาน ๆ ฯลฯ (สังขาร) ที่รู้ตามคือ ควบคุมไปตามกิจกรรมของชั้นอื่น เช่น รู้สึกสุขสบาย (เวทนา) ภาวนาเป็นสุข (วิญญาณ) ฟังสิ่งเกตุว่า รู้สึกสุข กับรู้ว่าเป็นสุข ไม่เหมือนกัน รู้สึกบีบคั้นใจไม่สบาย (เวทนา) ภาวนาเป็นทุกข์ (วิญญาณ) หมายถึงว่าอย่างนี้เป็นสุข อย่างนั้นเป็นทุกข์ (สัญญา) ภาวนาไปตามนั้น เมื่อคิดนึกปรุงแต่งถึงเจตนาจำนงไป อย่างใด ๆ (สังขาร) ก็ย่อมมีความรู้ควบคุมอยู่อย่างพร้อมกันด้วย โดยตลอด กระแสความรู้ขึ้นพื้นซึ่งเกิดกับคอเนื่องอยู่ตลอดเวลา ควบคุมกับนามชั้นอื่น ๆ หรือกิจกรรมทุกอย่างในจิตใจนี้เรียกว่า วิญญาณ"¹

"สัญญา เป็นความรู้จำพวกหนึ่ง หมายถึง การหมายรู้ หรือกำหนดรู้อาการของ อารมณ์ เช่น ลักษณะ หรรษาทรัง สี สัตว์ ราม ฯลฯ ตลอดจนชื่อเรียก และสัมมตวิญญูติต่าง ๆ ว่า เขียว ขาว ดำ แดง กิ่ง เมว พุ่ม แผลม อวน ผอม โตะ ปู๊กกา หมู หมา ปลา แมว คน เขา เรว หานุ เป็นต้น การหมายรู้หรือกำหนดรู้ นี้ อาศัยการจับเผชิญ หรือการเทียบเคียงระหว่างประสบการณ์หรือความรู้เก่า กับประสบการณ์หรือความรู้ใหม่ ถ้าประสบการณ์ใหม่ตรงกับประสบการณ์เก่า เช่น พบเห็นคนหรือสิ่งของที่เคยรู้จักแล้ว ไคยนิเสียดที่เคย ไคยนิแล้ว กิ่งตัวอย่าง นาย ก. รู้จักนายเขียว คอมาอีก ก็อันหนึ่งนาย ก. เห็นนายเขียวอีก และรู้ว่าคนที่เขาเห็นนั้นคือนายเขียว อย่างนี้เรียกว่า จำใจ (ฟังสิ่งเกตุว่าในที่นี้ "จำใจ" คางจาก "จำ") ถ้าประสบการณ์ใหม่ไม่ตรงกับประสบการณ์เก่า

ศูนย์แพทย์ทวพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1

เราขอมำเอาประสมการณ์หรือความรู้เก่าที่มีอยู่แล้วนั้นเอง มาเทียบเคียงว่า เหมือนกัน และไม่เหมือนกันในส่วนไหน อย่างไร แล้วหมายรูสิ่งนั้นตามคำบอกเล่า หรือตามที่คนกำหนดเอาว่าเป็นนั่น เป็นนี่ ไม่ใช่ นั่น ไม่ใช่ นี่ อย่างนี้เรียกว่ากำหนด หมายหรือหมายรู การหมายรู เช่นนี้ย่อมมีหลายชั้น หมายรูไปคลุมความตกลงอันเนื่อง ควบความรูสามัญบาง เช่นว่า เขียว ขาว เหลือง แดง เป็นต้น ตามนิยมของโลก ของสังคม ของวัฒนธรรมประเพณี เป็นต้นบาง เช่นว่า อย่างนี้สุภาพ อย่างนี้สวย งาม อย่างนี้ถูกธรรมเนียม อย่างนี้ผิดธรรมเนียม เป็นต้น ความนิยมและปรุงแต่ง จำเพาะคนบาง เช่นว่า อย่างนี้สวย อย่างนี้น่าชม อย่างนี้น่าหมั่นไส้ เป็นต้น หมายรูสองชั้น (แบบสัญลักษณ์) บาง เช่น ว่าสีเขียวแดงหมายถึงมหาวิทยาลัยแห่ง หนึ่ง เสียงระฆังสองครั้งหมายถึงการกินอาหาร ตลอดจนความการศึกษาอบรมใน ทางธรรม เช่น หมายรูในภาวะที่ไม่เที่ยง หมายรูในภาวะที่เป็นอนัตตา เป็นต้น มีทั้งความหมายรูสามัญและความหมายรูทีละเอี่ยมซบซอน (คือสัมพันธ์กับชั้นอื่นมาก ขึ้น) มีทั้งหมายรูเกี่ยวกับรูปธรรมและหมายรูเกี่ยวกับนามธรรม คำที่แปลสัญลักษณ์ว่า จำุใด กำหนดใด หมายรู กำหนดหมาย จำุหมาย สำคัญหมาย ลวนแสดงแ่งต่าง ๆ แ่งความหมายของกองสัญญาทั้งหมดสิ้น พวกเพื่อเข้าใจกันอย่างง่าย ๆ สัญญา ก็คือ กระบวนการเรียกเก็บ รวบรวม และสั่งสมมูลของการเรียนรู้ และวิคฤภิม สำหรับความคิดนั่นเอง"¹

วิสุทธีมรรค ไท้กล่าวถึงปัญญาโดยเปรียบเทียบับสัญญาและวิญญาณ ว่า :-

"ไ้ชื่อว่าปัญญาเพราะอรธอะไร" มีวิสัยว่า (ธรรมชาติอันนั้น) ไ้ชื่อว่าปัญญา เพราะอรธารูทวันคืออะไร คือรูโดยประการต่าง ๆ วิเศษกว่าอาการที่รูจัก และ อาการที่รูแ่ง จริงอยู่เมื่อสัญญา (ความรู้จัก) วิญญาณ (ความรู้แ่ง) และปัญญา (ความรู้ทั่ว) เป็นความรู้ควบกัน (แต่) สัญญาเป็นแค่ความรู้จักอารมณ์ (รูปนั้น) มีสีเขียว มีสีเหลือง เป็นต้นเท่านั้น ไม่อาจให้ถึงความเข้าใจตลอดซง (ไ้) ลักษณะคืออนิจจัง ทุกซง อนัตตาไ้ วิญญาณ รอารมณ์ (รูป) เขียว เหลือง

เป็นคนคอยทำให้ถึงความเข้าใจตลอดซึ่ง (ไตร) ลักษณะด้วย แต่ไม่อาจสั่งให้
ถึงความปรากฏขึ้นแห่งมรรคโค สอนปัญญารูอารมณ์และทำให้ถึงความเข้าใจตลอด
ซึ่ง (ไตร) ลักษณะตามนัยทุกสาวแล้วคอย สั่งให้ถึงความเกิดปรากฏขึ้นแห่งมรรค
โคด้วย อุปมาเหมือนอย่างว่า เมื่อคน 3 คน คนหนึ่งเป็นทหารยังไม่เที่ยงสว
คนหนึ่งเป็นบุรุษชาวบวณ คนหนึ่งเป็นเทรณิก มองคุกกองกหาปะณะที่คงไวบนแปน
ทหารยังไม่เที่ยงสักครู่แต่ควมงามแปลก ๆ ยาว สั้น สี่เหลี่ยมและกลม แห่ง
กหาปะณะทั้งหลายเท่านั้น ทหารไม่ว่า สิ่งนี้เขาสมมุติกันว่าเป็นแก้ว เป็นเครื่อง
(ข้อหา) อุปโลกและบริโลกแห่งมนุษย์ทั้งหลายโค บุรุษชาวบวณรูความสกลสแปลก ๆ
เป็นคนคอย รูว่าสิ่งนี้เขาสมมุติกันว่าเป็นแก้วเป็นเครื่อง (ข้อหา) อุปโลกและบริโลก
แห่งมนุษย์ทั้งหลายโคด้วย แต่ไม่รู้จักแยกอย่างนิ้วกหาปะณะนี้แท้ กหาปะณะนี้ปลอม
กหาปะณะนี้ (ปน) มีเงินจริงครึ่งหนึ่งเป็นคนเทรณิกปรุการทั้งหลายนี่ทุกอยู่
แม่มองคุกกหาปะณะกรู แม่ฟังเสียงกหาปะณะที่เขาเคาะกรู แม่คุมกลินคุกรู แม่ลิบรส
คุกรู แม่ซึ่งคอยมีอกรูเทรณิกนุรูกว่า "กหาปะณะนี้ทำที่บวณชื่อโนน หรือที่
นี้คม หนุคร ที่ภูษา หรือที่ฝั่งแม่น้ำชื่อโนน ๆ" แม่ (กระหัง) ว่าอาจารย์ชื่อโนน
ทำ กังนี้ฉันโค ซออุ้มยักฟังทราบฉันนั้น แทจริง "สัญญา" (ความรู้จัก) ก็เป็นราวจะ
การกหาปะณะแห่งทหารยังไม่เที่ยงสา เพราะถือเอาแต่เพียงอาการที่ปรากฏแห่ง
อารมณ์โดย เป็นสี่เหลี่ยมเป็นคน "วิญญาณ" (ความรู้แจ้ง) เป็นเหมือนการกหาปะณะ
แห่งบุรุษชาวบวณ เพราะถือเอาอาการแห่งอารมณ์ (ที่ปรากฏ) โดยเป็นสี่เหลี่ยม
เป็นคนคอย ให้ถึงความเข้าใจตลอดซึ่ง (ไตร) ลักษณะสูงขึ้นไปก็โคด้วย "ปัญญา"
เป็นถึงการกหาปะณะแห่งเทรณิก เพราะถือเอาอาการแห่งอารมณ์โดยเป็น
สี่เหลี่ยมเป็นคนก็โคแล้ว และให้ถึงความเข้าใจตลอดซึ่ง (ไตร) ลักษณะก็โคแล้วยัง
(สั่ง) ให้ถึงความเกิดปรากฏแห่งมรรคสูงขึ้นไปกว่านั้นก็โคด้วย เพราะเหตุนี้
ความรู้โดยประการต่าง ๆ วิเศษกว่าอาการที่รู้จักและอาการที่รูแจ้งนั้นโค
ความรู้ (แหละ) ฟังทราบว่าเป็นความรู้ทั่วคำที่ว่า "โคชื่อว่าปัญญาเพราะอรรถวารูทั่ว"
นั้นข้าพเจ้า¹ กล่าวหมายเอาความรู้ทั่วนั้นแล"²

1

หมายถึง พระพุทธโฆษาจารย์

2

มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธีมรรคแปล, ภาค 3 ตอน 1 หน้า 2 - 4

จากข้อความในวิสุทธิมรรคที่ยกมาแสดงนี้ชี้ให้เห็นถึงความหมายของคำว่าปัญญา ญาณ และสัญญา ว่าอะไร ตลอดทั้งแสดงถึงระดับแห่งความรู้ว่า ปัญญามีระดับที่เหนือกว่าหรือสูงกว่าญาณและสัญญาโดยลำดับ สัตว์ทั้งหลาย เช่น หมู หมา กา ไก่ ต่างก็ มีปัญญาและสัญญา และอาจมีปัญญาเช่นกัน แต่เราไม่สามารถจะยอมรับได้ว่าสัตว์ ดังกล่าวมีปัญญาเหมือนที่มนุษย์มี และแม้ว่าการจะพัฒนาสัตว์เครื่องจวนดังกล่าวให้มีปัญญา ก็เป็นสิ่งที่ยากยิ่ง หรือไม่อาจทำได้เหมือนอย่างพัฒนามนุษย์ให้มีปัญญา ดังนั้นการเกิด เป็นมนุษย์จึงประเสริฐกว่าการเกิดเป็นสัตว์ใด ๆ ในโลกนี้ เพราะมนุษย์สามารถพัฒนา หรือมีปัญญาได้นั้นเอง ดังนั้นท่านจึงจัดให้ปัญญาเป็นธรรมที่ควรเจริญ(ภาเวตัพพธรรม)¹

ปัญญาเป็นค่ากลาง ๆ สำหรับความรู้ประเภทดังกล่าวนี้ และปัญญานั้นก็มีหลาย ชั้นหลายระดับ เช่น ที่แบ่งเป็นโลกีย์ปัญญา โลกุตตรปัญญา เป็นต้น มีคำศัพท์หลายคำที่ ใช้ในความหมายจำเพาะ หมายถึงปัญญาในชั้นใดชั้นหนึ่ง ระดับใดระดับหนึ่ง แง่ใด แง่หนึ่ง หรือเนื่องด้วยกิจเฉพาะคุณสมบัติเฉพาะ หรือประโยชน์เฉพาะบางอย่าง ซึ่งจะ ให้นำมาศึกษาความหมายของคำเหล่านั้นต่อไปโดยลำดับได้แก่ สัมมาทิฏฐิ, วิปัสสนา, ญาณ, วิชชา, สัมปชัญญะ, วิมังสา, ธรรมวิชัย, โภคผล, ปริปัญญา, ปฏิสัมภिता, อริญาณา, โทษิ

2. คำที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับปัญญา

2.1 สัมมาทิฏฐิ

ทิฏฐิ (หรือทฐิ) แปลว่าความเห็น ความเข้าใจ สัมมา แปลว่า ชอบ, ถูกต้อง รวมความก็แปลว่าความเห็นชอบหรือความเข้าใจถูกต้อง สัมมาทิฏฐิเป็นปฐม

แห่งพรหมจรรย์หรือวิมรรคอันมีองค์ ๘^๑ สัมมาทิฏฐิมีความหมายแยกไต่เป็น ๒ สาย หรือ ๒ ระดับ คือสายโลกียสัมมาทิฏฐิ และโลกุตรสัมมาทิฏฐิ ดังมีข้อความพรรณนาไว้ในหนังสือพุทธธรรมสรุปความว่า

ก. โลกียสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบระดับโลกีย คือยังเนื่องในโลกชั้นคอกโลก ไต่แก่ ความเห็นความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดี เป็นไปตามครรลองคลองธรรม สัมมาทิฏฐิประเภทนี้มักเกิดจากการหลอหลอมกลมกล่อมเกล้าของสังคม เช่น การอบรมสั่งสอนทางศีลธรรม วัฒนธรรม เป็นต้น ทิฏฐิระดับนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่าเช่นว่า ดี ชั่ว ถูก ผิด อะไรดีกว่า อะไรเลวกว่า อะไรควรจะเป็น ไม่ควรจะเป็น ตลอดจนหลักความเชื่อ หลักความเห็นต่าง ๆ ที่จะรักษาคุณค่าที่ถึงามถูกต้องไว้ และโดยเหตุที่ทิฏฐิประเภทนี้เกิดจากการหลอหลอมของสังคมอันเป็นเหตุภายนอกที่เรียกว่าถ่ายทอดโดยปรโตโฆสะ ทิฏฐิประเภทนี้จึงมีลักษณะเป็นหลักการ กฎเกณฑ์มาตรฐาน ความเชื่อถือชนิดที่มนุษย์ปรุงแต่ง สร้างสรรค์หรือบัญญัติวางกันขึ้น เป็นของซ่อนเข้ามาหรือต่างห่างจากกฎธรรมคาของธรรมชาติอีกทีหนึ่ง และดังนั้นจึงมีลักษณะของความเป็นโลกีย คือมีรายละเอียดปลีกย่อยแปลกแตกต่างกันออกไปตามกาลเทศะ เปลี่ยนแปลงไต่ตามอิทธิพลของสภาพแวดล้อมหรือความเป็นไปของสังคม ทิฏฐิจำพวกซอกถูกใจความใฝ่นิยมหรือค่านิยมทั้งหลายล้วนรวมอยู่ในทิฏฐิประเภทโลกียะนี้ทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีรายละเอียดปลีกย่อยของทิฏฐิแบบนี้เปลี่ยนแปลงต่างกันไปตามถิ่นฐานและกาลสมัย แต่ก็มีหลักกลางสำหรับวัดความเป็นสัมมาทิฏฐิ คือความสอดคล้องกับหลักกรรมหรือกฎแห่งกรรม เพราะหลักกรรมเป็นกฎธรรมคา หรือ

1

ที่.ม. 10/299/231 , ม.บ. 12/149/86 , ม.อ. 14/704/340
 อภ.วิ. 35/569/268.

หลักความจริงที่รองรับความเป็นไปแห่งพฤติกรรมทั้งหมดของมนุษย์ โดยนัยนี้โลกีสัมมา
 ติฎฐิจึงมีกฎธรรมชาติรองรับอยู่ หรือสอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติ และด้วยเหตุ
 นี้บางครั้งท่านจึงจำกัดความหมายของโลกีสัมมาติฎฐิโดยระบุลงไว้ว่าก็มีสี่สกคาฎาณ
 คือความรู้ว่าคนมีกรรมเป็นของตน หรือรู้ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรม¹ หรือพูดอีก
 นัยหนึ่งคือรู้หรือเชื่อว่าพฤติกรรมและผลสืบเนื่องจากพฤติกรรมทั้งหลายของมนุษย์ เป็นไป
 ตามกฎธรรมชาติของความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โลกีสัมมาติฎฐินี้จึงส่งถึงค่านิยม
 พื้นฐาน เช่นความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ความไม่ผลสำเร็จที่เกิดจากการกระทำ
 หรือความเพียรพยายามความสามารถและสติปัญญาของตนเอง ความรู้จักทั้งตนเอง และ
 การช่วยเหลือกันด้วยเรี่ยวแรงกำลังของมนุษย์เอง เป็นต้น พึงสังเกตด้วยว่า ความรู้
 เกี่ยวกับกรรมในระดับนี้เป็นเพียงความเชื่อที่สอดคล้องกับกฎแห่งกรรมหรือรู้ความมนุษย์
 จะ เป็นไป ตามกฎแห่งกรรมนั้นเท่านั้น ยังมีไม่เป็นการรู้ถาวรเข้าใจทั่วถึงหรือหยั่งรู้ถึง
 ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้นโดยตรง ทั้งนี้เพราะความรู้ความเข้าใจที่ยังไม่ถึงทั่วถึง
 หรือเหตุปัจจัยโดยตรงย่อมจักเข้าไปในประเภทโลกุตรสัมมาติฎฐิซึ่งเป็นข้อออกไปนอกจาก
 นี้ อาจว่าความเป็นโลกีสัมมาติฎฐิควยวิชิพุกอย่างอื่นอีก เช่นว่าไคแก่ติฎฐิชนิดที่เกื้อกูล
 เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคม หรือว่าไคแก่ติฎฐิชนิดที่ทำให้ก้าวหน้าไปใน
 มรรคไค คือส่งผลแก่องค์มรรคข้ออื่น ๆ ไคตั้งแต่ช่วยให้เกิดสัมมาสังกัปปะ(ความคำริ
 ขอบ) เป็นต้น และในเมื่อเป็นความรู้ ความเข้าใจที่สอดคล้องกับความเป็นจริงตาม
 ธรรมชาติของธรรมชาติ โลกีสัมมาติฎฐิจึงอาจเชื่อมต่อก้าวไปยังโลกุตรสัมมาติฎฐิ
 ไคด้วย

ข. โลกุตรสัมมาติฎฐิ ความเห็นชอบระดับโลกุตรคือเหนือโลก ไม่ขึ้น
 ต่อโลก ไคแก่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตอย่างถูกต้องตรงตามความเป็น
 จริง หรือรู้เข้าใจภาวะของธรรมชาติ สัมมาติฎฐิประเภทนี้เกิดจาก โยนิโสมนสิการ

(การทำในใจโดยแยบคาย, การคิดใคร่ครวญ พิจารณาด้วยปัญญาอย่างถูกวิธี) ซึ่งเป็นปัจจัยภายในตัวบุคคลของผู้นั้น สัมมาทิฏฐิประเภทนี้ไม่อาจเกิดขึ้นได้เพียงด้วยการสัทับรับฟังแล้ว เชื่อตามคนอื่นด้วยศรัทธา แต่ต้องนำเอาตัวกฎ สภาวะ หรือธรรมชาตินั้นเอง มาเป็นข้อพิจารณาใคร่ครวญโดยตรง และด้วยเหตุนี้จึงไม่มีลักษณะเป็นหลักการ กฎเกณฑ์ ขอยึดถือที่ปรุ่งแกร่งหรือบัญญัติวางซ้อนเพิ่มขึ้นมาจากธรรมคาของธรรมชาติเป็นอิสระจากการหลอหลอมของสังคม ไม่ขึ้นคอบลิตีผลของสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติเองแท้ ๆ ซึ่งมีสภาวะและธรรมคาเสมอเหมือนกันทุกถิ่นฐานทุกกาลสมัย โดยนัยนี้สัมมาทิฏฐิประเภทนี้จึงมีลักษณะเป็นโลกุตตระ คือไม่ขึ้นต่อกาลสมัย เป็นความรู้ความเข้าใจอย่างเดียวกัน จำเป็นสำหรับปรีชาญาณและความหลุดพ้นในทุกถิ่นฐานทุกกาลสมัยเหมือน ๆ กัน¹

สัมมาทิฏฐิประเภทโลกุตตระนี้ หมายถึงเฉพาะที่เป็นความรู้ ความเข้าใจ ชัดเจนแจ่มแจ้ง ถึงขั้นเป็นมรรคเป็นผลทำให้เป็นอริยมุคตเหล่านั้น

จะเห็นได้ว่า โลกุตตรสัมมาทิฏฐิเป็นธรรมที่มีผลลึกซึ้งกว่าโลกียสัมมาทิฏฐิมาก เพราะสามารถทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในบุคลิกภาพอย่างที่เราเรียกว่าถอนรากถอนโคน สัมมาทิฏฐิระดับโลกุตตระนี้เท่านั้น จึงกำจัดกิเลสได้มิใช่เพียง กถ ชม หรือทัฬหีเท่านั้น

เมื่อใดทิฏฐิกลายเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อนั้นก็จักเป็นปัญญา นั่นคือสัมมาทิฏฐิเป็น ไวพจน์คำหนึ่งของปัญญา² แม้ว่าในขั้นแรกเริ่มสัมมาทิฏฐินั้นจะยังเป็นเพียงความเห็น หรือความเชื่อที่สอดคล้องกับความจริง มีความเข้าใจตามสภาวะหรือคามเหตุปัจจัยที่ อ่างอิง เริ่มเกินหน้าออกจากอำนาจครอบงำของอวิชชาและคัมภีร คอจากนั้นไปแม้ว่า ความเห็นหรือความเชื่อนั้นจะกลายเป็นความรู้ความเข้าใจอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งที่เรียกว่า

1

พระราชาวรมุณี(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)พุทธธรรม, หน้า 737 - 740

2

พ.ม. 29/49/51, อภ.วิ. 35/581/320 ภา

ญาณแล้วก็ยังคงเรียกด้วยชื่อเดิมว่า สัมมาทิฏฐิเรื่อยไป โคนันันนี้สัมมาทิฏฐิจึงมีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมตั้งแต่ความเห็นและความเชื่อที่ถูกคองไปจนถึงความรู้ ความเข้าใจคามสภาวะที่เป็นจริง¹

ความหมายของสัมมาทิฏฐิซึ่งแสดงเป็น 2 ระดับ ดังที่กล่าวมานี้ มีพุทธพจน์กล่าวไว้ ดังนี้

" สิกขุทั้งหลาย สัมมาทิฏฐิเป็นไฉน ? เรากล่าวว่าสัมมาทิฏฐิมี 2 อย่าง คือ สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ ซึ่งจักเป็นฝ่ายบุญ อำนวยวิบากแก่ชั้นช้อย่างหนึ่ง กับ สัมมาทิฏฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ และเป็นองค์มรรคอย่างหนึ่ง สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ จักอยู่ในฝ่ายบุญ อำนวยวิบากชั้นช้อยเป็นไฉน ? คือความเห็นว่าทานที่ไหญ่แล้วมีผล การบำเพ็ญทานมีผล การบูชาผู้มีผลกรรมที่ทำให้ดีและชั่ว มีผลมีวิบาก โลกนี้มี ปรโลกมี มารคามมี นิคามี สัตวที่เป็นอุปปากิถะมี สมณพรหมณู ผู้ประพฤติชอุญ ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้และปรโลกิไหญ่แจ่มแจ้ง เพราะรู้อยังกวดยตนเองมีอยู่แล สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ จักเป็นฝ่ายบุญ อำนวยวิบากแก่ชั้นช"

สัมมาทิฏฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรคเป็นไฉน ? คือองค์มรรคขอสัมมาทิฏฐิที่เป็นตัวปัญญา ปัญฺุณทริย ปัญฺุณาพละ ชรรณวิจยสัมโพชณงคฺชอุญญุมิจักเป็นอริยะ มีจักโรอาสวะ มีอริยมรรคเป็นสมังคิ ถูกำลังเจริญอริยมรรคอยู่แล สัมมาทิฏฐิที่เป็นอริยะไม่มีอาสวะเป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค"²

พุทธพจน์บทนั้นนอกจากจะแสดงว่าสัมมาทิฏฐิมี 2 อย่าง แล้วยังแสดงความหมายว่าตรงกับคำว่า ปัญฺุณา ปัญฺุณทริย ปัญฺุณาพละและชรรณวิจยสัมโพชณงคฺชอุญญุมิจัก

ความหมายของสัมมาทิฏฐิอันมีมาในพระไตรปิฎก(เพิ่มเติม)

1

พระราชนูญี(ประมุทฺช ปยุตฺโต) พุทฺชชรรณ, หน้า 737 - 740

2

ม.จ. 14/258/181

1. ความหมายที่พบเนื่อง ๆ คือความรู้ในอริยสัจ 4 ถึงพุทธพจน์ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฐิคืออะไร ? ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่าสัมมาทิฐิ"¹

2. ความรู้ซึ่งอาหาร

"เมื่อใค้อริยสาวกผู้ชั่งอาหาร เหตุเกิดแห่งอาหาร ความคับแห่งอาหาร และทางที่จะให้ถึงความคับแห่งอาหาร ชื่อว่า เป็นสัมมาทิฐิ"²

3. เห็นไตรลักษณ์ในชั้น 5

"ภิกษุเห็นรูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ ซึ่งเป็นของไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ความเห็นของเขอนั้นเป็นสัมมาทิฐิ เมื่อเห็นชอบกยอุมหนาย เพราะสิ้นเพลนกลั่นการยอมตึก เพราะสิ้นการยอมตึกกลั่นเพลน เพราะสิ้นเพลนและยอมตึกจิตจึงหลุดพ้น เรียกว่าพ้นเค็ดชาคแล้ว"³

4. เห็นไตรลักษณ์ในสหายคณะทั้งภายในและภายนอก

"ภิกษุเห็นจักษุ... โสคะ... ขานะ... ชิวหา... กาย... มโน... รูป... เสียง กลิ่น... รส... โผฏฐัพพะ... ธรรมารมณ ซึ่งเป็นของไม่เที่ยง ว่าไม่เที่ยง ความเห็นของเขอนั้นเป็นสัมมาทิฐิ"⁴

1

ที.ม. 10/299/231, ม.ม. 12/149/86, สัง.ม. 19/34/8

ม.ม. 12/115/65 , อภิ.วิ. 35/163, 570/98, 268

2

ม.ม. 12/113/64 อาหารในที่นี้หมายถึงอาหาร 4 คือ 1.อาหารคือคำข้าว 2.ผัสสะ 3.ความคิดในใจ 4.อาหารคือวิญญาณ(ความรู้แจ้งทางทวาร 6)

3

สัง.ช. 17/103/63

4

สัง.สพ. 18/245/179

5. เห็นความมี และไม่มี

"กฎรกัจจานะ โลกนี้โดยมากอวิชชาส่วน 2 อย่าง คือ ความมี 1 ความไม่มี 1 ก็เมื่อบุคคลเห็นความเกิดแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบความความเป็นจริงแล้ว ความไม่มีในโลกย่อมไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความดับแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงแล้ว ความมีในโลกย่อมไม่มี โลกนี้โดยมากยังพัวพันด้วยอุปาย อูปาทาน และอกิณเวส แคะพระอริยสาวกยอมไม่เข้าถึง ไม่ถ่อมมัน ไม่ตั้งไวซึ่งอุปายและอุปาทานนั้น อันเป็นอกิณเวสและอนุสัยอันเป็นที่ตั้งมั่นแห่งจิตว่า อกตาคาของเรา ดังนี้ ย่อมไม่เคลือบแคลงสงสัยว่า ทุกชนนั้นแหละ เมื่อบังเกิดขึ้นย่อมบังเกิดขึ้น ทุกชี เมื่อดับยอมดับ พระอริยสาวกยอมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไมคอง เชื่อผู้อื่นเลย ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ กัจจานะจึงชื่อว่าสัมมาทิฐิ"¹

6. รู้จักซึ่งกุศล อกุศล

"เมื่อใด อริยสาวกรู้จักซึ่งกุศล... อกุศลมูล... กุศล... กุศลมูล... ด้วยเหตุเพียงนี้ เธอชื่อว่ามีสัมมาทิฐิ มีความเห็นตรงประกอบด้วยความเลื่อมใส แน่วแน่ในธรรมเข้าถึงสัทธิธรรมนี้แล้ว"²

2.2 วิปัสสนา

วิปัสสนาประกอบด้วยศัพท์ว่า วิ. แปลว่า แจง + ปัสสนา แปลว่าการ เห็น เมื่อแปลตรงตัวก็ได้ความหมายว่า การเห็นแจง วิปัสสนาเป็นปัญญาอย่างหนึ่งในพุทธปรัชญา เป็นความรู้ความเข้าใจเห็นอะไร ๆ อย่างชัดแจงดตรงตามสภาวะของมัน ที่เรียกว่า เข้าใจตามความเป็นจริงหรือความที่สิ่งเหล่านั้นมันเป็นของมันเอง เป็นการรู้แจ้งชัดเข้าใจจริงจนถอนความหลงผิดหรือยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ถึงขั้นเปลี่ยนท่าที

1

สัง.น. 16/43/17

2

ม.ญ. 12/111/63

ต่อโลกและชีวิตใหม่ นอกจากนี้วิปัสสนายังหมายถึงวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง หมายความว่า เป็นตัวการปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกอบรมปัญญาให้เกิดการเห็นแจ้ง รู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมัน¹ ความรู้ความเข้าใจถูกต้องจะเกิดเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในระหว่างการปฏิบัติวิปัสสนานั้น ความรู้อย่างนี้มีชื่อเรียกว่า ญาณ โดยเฉพาะวิปัสสนาญาณ ซึ่งมีทั้งหมด 9 ที่เรียกว่าวิปัสสนาญาณ 9 คือเป็นญาณที่นับเข้าไปในวิปัสสนา หรือที่จัดเป็นวิปัสสนา คือเป็นความรู้ที่ทำให้เกิดการเห็นแจ้งเข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง

วิปัสสนาเป็นคำไวพจน์ของปัญญา เพราะมีความหมายตรงกันที่ว่าเป็นการรู้ชัดเข้าใจถูกต้องตรงต่อตรงตามความเป็นจริง ดังนั้นในบางพระสูตรในพระสุคินคปิฎก ดังเช่น อังคุตตร นิกกนิบาต² เมื่อกล่าวถึงอินทรี 5 ท่านใช้คำว่า สมณะสมาธิ และวิปัสสนาแทนปัญญา โดยตรงที่เกี่ยว เป็นสัทธา สติ วิริยะ สมณะ วิปัสสนา แทนที่จะเป็นสัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา

2.3 ญาณ

ดังได้กล่าวมาแล้วในเรื่องความหมายของวิปัสสนา ว่าการเจริญวิปัสสนามีความมุ่งหมายเพื่อบังเกิดญาณ หรือที่เรียกว่าวิปัสสนานำไปสู่ญาณ

ดังนั้นญาณก็คือปัญญา อันเกิดจากการฝึกอบรมหรือที่เรียกว่าปฏิบัติวิปัสสนา ญาณเป็นปัญญาในระดับสูง บางทีก็เรียกควบกันไปว่าปัญญาญาณ ซึ่งหมายถึงญาณคือปัญญาหรือปัญญาที่เป็นญาณ

1

พระราชวรมณี(ประยุทธ์ ปยุตโต)พุทธธรรม, หน้า 306

2

พระราชวรมณี(ประยุทธ์ ปยุตโต)พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า 192-193

3

อ.ฉก. 22/325/418; อ.ทก. 20/275/77

หนังสือพุทธธรรม ไก่กล่าวถึงความหมายของคำว่าญาณว่า

"คือความรู้ ความหยั่งรู้ ความรู้อริสัจธรรม ความรู้ตรงตามสภาวะหรือปริชาพิเศษ
 ใดๆ ที่บุคคลโผลงขึ้นในใจสว่างซัดห้วงตลอด มองเห็นอาการที่สัมพันธ์กันของบาง
 สิ่งบางอย่าง เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งหรือเป็นปัญญาที่ทำงานออกผลเป็นเรื่อง ใดๆ
 หรือมองเห็นตลอดสายในคานหนึ่ง ใดๆ ญาณเป็นความรู้ระดับสุขุยกุชของปัญญามนุษย์และ
 เป็นผลสำเร็จสำคัญของมนุษย์ เช่น กัมมัฏฐกคชาญาณ ความหยั่งรู้ภาวะที่ลึกลับกรรม
 เป็นของตน, อาตังคสัญญา ปริชาหยั่งรู้สูวณอกัตถ, สัจจานุโลมิกญาณ ความหยั่งรู้สอด
 คลองกับสัจจะ, ฐานาฐานญาณ ปริชาหยั่งรู้การุณที่เป็นไปไคและเป็นไปไมไค,
 นานาธิมุตติกญาณ ปริชาหยั่งรู้ธัญยาสัย แนวโน้มความเชื่อความสนใจของสัตว์ทั้ง
 หลายที่ต่าง ใดๆ ญาณที่ยิ่งใหญ่สูงสุกมีชื่อเรียกเฉพาะว่าโพธิหรือโพธิญาณ แปล
 กันว่าความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงบรรลุ สัมมาสัมโพธิญาณ จึงทำให้เกิดพระพุทธศาสนา
 เป็นดวงคำใหญ่ของโลก จึงสรุปไคว่าญาณคือความรู้ที่บุคคลโผลงสว่างแจ่มขึ้น
 ทำให้มองเห็นตรงตามสภาวะของสิ่งนั้น หรือเรื่องนั้น ใดๆ ตรงตามความเป็นจริง
 อย่างยิ่ง"¹

ญาณ ความหมายในพุทธปรัชญามีขอบเขตจำกัดเฉพาะเรื่องเฉพาะอย่าง
 ทั้งที่ปรารภอดีตและอนาคต ทั้งที่เคยกล่าวถึงมาบ้างแล้ว เช่น กัมมัฏฐกคชาญาณ,
 อาตังคสัญญา เป็นต้น หากใช้ไม่มีขอบเขตจำกัด ทั้งที่เกี่ยวเนื่องบัญญัติหรือเข้าใจไม่
 ก็มีพุทธพจน์ซึ่งคริสต์แกจนทสมณฑลเทศ ที่อัมพวันปราสาทของเจ้าศากยะ ดังนี้

"จุนทะ / ฐานะนั้นมีอยู่แน่ คือฐานะที่ปริพาชกผู้เป็นลัทธิอื่นทั้งหลายจะกล่าว
 อย่างนี้ว่า "พระสมณโคตม ย่อมบัญญัติญาณที่สสนะ ปราภอกีตกถาณานไกล อยาง
 ไม่มีขอบเขตเช่นนั้นไม่ มันมันอะไรกัน ? มันมันอย่างไรกัน ?" ดังนี้

จุนทะ / ปริพาชกผู้เป็นลัทธิอื่นทั้งหลายเหล่านั้นสำคัญสิ่งที่ควรบัญญัติว่าเป็น
 ญาณที่สสนะนานาอยาง ไทเป็นญาณที่สสนะนานาอยางไปเสีย เหมือนอยางที่
 พวกคนพาลคนเขลาเขากระทำกันนั่นเอง

จุนทะ / สควนุสาร์ญาณ(ญาณอันแล่นไปตามความระลึก) ปราภอกีตกถา
 นานไกล ย่อมมีแกตกถาคค เทาที่ตกถาคคจะระลึกตามทีคองการ สำหรัญาณปราภ
 อกถากถาณานไกล อันเป็นญาณทีเกิดจากถากถารทวิสรุ ย่อมเกิดแกตกถาคคทา
 "ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัคนีภพใหม่มิไคมีอีกคองไป" ดังนี้ ¹

พุทธพจน์บทนี้แสดงว่าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติชอบชาย และความหมายของคำ
 ว่าญาณไม่ตรงกับความหมายที่เคียร ถิ่นอื่นบัญญัติ

นอกจากนี้ยังมีปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
 ญาณกถา ² โดยจำแนกแยกแยะญาณไคถึง 73 ญาณ พร้อมทั้งอรรถาธิบาย เช่น
 บัญญาในการทรงจำธรรมทีไคฟังมาแล้เป็นสุคตมยญาณ(ญาณอันสำเร็จมาแต่การฟัง)
 บัญญาในการฟังธรรมแล้ สังวรไว้เป็นสีลมยญาณ(ญาณอันสำเร็จมาแต่ศีล) บัญญาใน
 การสำรวมแล้ตั้งไว้ที เป็นสมาธิภาวนาญาณ(ญาณอันสำเร็จมาแต่การ เจริญสมาธิ)
 บัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้พิจารณาเห็นความแตกไป เป็นวิปัสสนาญาณ(ญาณใน
 ความเห็นแจ้ง) บัญญาในการปรากฏโดยความเป็นภยเป็นอาทิตนญาณ(ญาณในการ เห็น
 โทษ) บัญญาในความปรารถนาจะพ้นไปทั้งพิจารณาและวางเฉยอยู่เป็นสังขารุเบกชาญาณ
 บัญญาในการพิจารณาเห็นอุปกิเลส นั้น ๆ อันอริยมรรคนั้น ๆ คัดเสียแล้เป็นวิมุกตติญาณ
 บัญญาในความปรากฏโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นขันติญาณ บัญญาเป็นเครื่องระลึก
 ถึงชาติก่อน ๆ ไคเป็นบุพเพนิวาสานุสสติญาณ บัญญาในความเห็นรูปเป็นนิมิตหลายอยาง

1

ที.ปา. 11/147/118

2

ช.ปฏิ. 31/55/16; 31/78/25; 31/84/31; 31/85/31

หรืออย่างเดียวกันสามารถแสงสว่าง เป็นทิพจักขุญาณ ปัญญาในความเป็นผู้มีอำนาจ
ในอินทรีย์ 3 ประการ โดยอาการ 64 เป็นอัสวัคชญาณ(ญาณในความสิ้นไปแห่งอาสวะ
ทั้งหลาย) เป็นต้น

จากข้อความที่ยกมาแสดงนี้ชี้ให้เห็นว่าญาณก็คือปัญญาที่รู้ธรรมนั้น ๆ อย่างชัดเจน
เสมือนมีแสงสว่างทำลายความมืด ทำให้มองเห็นสิ่ง(ธรรม)ต่าง ๆ ได้ถูกต้อง
ชัดเจน จึงสอดคล้องกับข้อความที่กล่าวไว้ว่า "ชื่อว่าญาณเพราะอรรถว่า รู้ธรรมนั้น"¹

2.4 วิชา

ความหมายของวิชาอันมีมาในพระไตรปิฎก ดังข้อความว่า

"วิชาเป็นไฉนหนอ ? และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชาด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?
พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

"คฤกรภิกษุ อริยสาวกผู้ใดสดับแล้วในโลกนี้ รู้จักซึ่งรูป รู้จักซึ่งเหตุเกิดแห่งรูป รู้จัก
ซึ่งความดับแห่งรูป รู้จักซึ่งปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งรูป รู้จักซึ่งเวทนา... รู้จัก
ซึ่งสัญญา... รู้จักซึ่งสังขาร... รู้จักซึ่งวิญญาณ รู้จักซึ่งเหตุเกิดแห่งวิญญาณ รู้จัก
ซึ่งความดับแห่งวิญญาณ รู้จักซึ่งปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ คฤกรภิกษุนั้นเรียก
ว่าวิชาและบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชาด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล"²

พระสารีบุตรแสดงแก่พระมหาโกฏิฐิตะว่า

"อริยสาวกผู้ใดสดับแล้วในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้จักตามความเป็นจริงซึ่งคุณ โทษ
และอุปายเครื่องสลัดออกแห่งรูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ

1

เรื่องเดียวกัน

2

สัง.ช. 17/301/156, โภจวิคคะ สุตที่ 3 17/333/171

คุณของท่านผู้มีอายุนี้เรียกว่า "วิชา"¹

"ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุแห่งทุกข์ ความรู้ในความดับทุกข์ ความรู้ในทาง
ที่ไปถึงความดับทุกข์ นี้เรียกว่า "วิชา"²

จากข้อความที่ยกมาแสดงดังกล่าว บ่อมแสดงความหมายของคำว่า วิชา
ได้ว่า คือความรู้ หรือความรู้จัก ตรงกันข้ามกับคำว่าอวิชา ซึ่งแปลว่าความไม่รู้ โดย
ทั่วไปเมื่อกล่าวถึงวิชาหรือความรู้ย่อมมีมากมายหลายอย่าง แต่ในทางพุทธปรัชญาได้
กำหนดขอบข่ายความหมายของวิชาว่าควร เป็นความรู้ประเภทใด เรื่องใด จากข้อ
ความในพระไตรปิฎกที่ยกมาแสดงข้างต้น แสดงว่าวิชาเป็นความรู้อันบริสุทธิ์ที่นำไป
สู่วิมุตติ คือความหลุดพ้นหมดสิ้นเพลิงทุกข์เพลิงกิเลส โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือความรู้แจ้ง
ชัดในอริยสัจ 4 หรือความรู้ในเรื่องชั้นที่ 5 อย่างละเอียดจนถึงขั้นดับขั้นที่ 5 ได้
เป็นต้น ความรู้ประเภทนี้จะต้องมีลักษณะเป็นความรู้แจ้งแทงตลอด มิใช่เป็นความรู้ที่
อยู่ในระดับวิเคราะห์หรือในชั้นของเหตุผล หรือเป็นเพียงความเข้าใจอย่างธรรมดา
พจนานุกรมพุทธศาสตร์³ ได้ให้ความหมายของคำว่าวิชาว่าความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ
(ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Knowledge)

ความจริงวิชาก็คือปัญญา แต่มุ่งเน้นที่ตัวความรู้ หรือสิ่งที่รู้เป็นสำคัญ เป็น
ความรู้ในระดับสูง เป็นความรู้อันบริสุทธิ์ซึ่งไปตรงกับคำว่า ญาณ ควบคู่กันเมื่อกล่าว
ถึงวิชาในเรื่องวิชา 3 ซึ่งของแต่ละวิชาล้วนลงท้ายว่าญาณกล่าวคือ

1

อัสสาหุสฺสฺรที่ 2 สัจ.ข. 17/325/167, 17/327/168

2

สัจ.ข. 17/1695/426

3

พระราชวรมุนี(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ หน้า 71

วิชาที่ 1 ชื่ออุปเพณิวาสนามุสสลัญญา - ปัญญาที่ยังรู้ระลึกถึงขั้นที่อยู่อาศัย
ในกาลก่อนได้ ระลึกชาติได้

วิชาที่ 2 ชื่อจุกุปปาตัญญา - ปัญญาที่ยังรู้การจุกุ และอุบัติขึ้นแห่งสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปคามกรรม, การเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า
ทิพพจักขุญญา

วิชาที่ 3 ชื่ออัสวักขญญา - ปัญญาที่ยังรู้กรรมอันเป็นไปแห่งความสิ้นอาสวะ
ทั้งหลาย

วิชาที่ 4 ชื่ออภิญญา ค่างเป็นจุกมุงหมายหรือเป็นผลของวิปัสสนาเหมือนกัน กล่าว
คือเมื่อเจริญวิปัสสนาไปโดยลำดับในที่สุดก็จะเกิดปริชาที่ยังรู้ อันเป็นประจักษ์แสงสว่าง
ที่ผูกโพล่งสว่างกระจ่างแจ้งขึ้นทำให้มองเห็นสิ่ง (ธรรม) ต่าง ๆ อย่างถูกต้องชัดแจ้ง
ตามความเป็นจริง ตัวปริชาที่ยังรู้ที่ยังเกิดขึ้นได้ชื่อว่าญาณ ส่วนสิ่งที่เห็นอันเป็นตัวความ
รู้อันวิเศษอันบริสุทธิ์ที่มุ่งไปสู่วิมุตติความหลุดพ้นนั้น ได้ชื่อว่าวิชา เพราะฉะนั้นญาณกับ
วิชา จึงเกิดขึ้นในลักษณะการที่อาศัยกันเกิดขึ้นพร้อมอย่างปฏิเสธไม่มาท กล่าวคือ
เพราะญาณเกิดขึ้นวิชาก็เกิดขึ้นในลักษณะที่เป็นการสืบต่อ (สันตติ) อย่างฉับพลันยากที่
จะแยกได้ว่าอะไรเกิดก่อน เสมือนเรากำลังเพ่งมองหาอะไรสักอย่างในที่มืดพอมีแสง
สว่างเกิดขึ้นเราก็เห็นสิ่งนั้นทันที ญาณกับวิชาเหมือนกัน เมื่อมีญาณก็มีวิชา ดังนั้นโดย
ทั่วไปท่านจึงใช้คำว่าญาณกับวิชาปน ๆ กันหรือแทนกันได้ ดังในหนังสือพุทธธรรม
ก็มีข้อความระบุว่า "ญาณหรือวิชา" ดังข้อความที่กล่าวไว้ว่า "ความรู้เห็นเข้าใจถูก
ต้องแจ่มแจ้งก็เรียกว่าญาณหรือวิชา ทำให้จิตใจหลุดพ้นเป็นอิสระไม่ติดข้องเป็นทาส
ของสิ่งทั้งหลายเรียกว่า ปัญญาวิมุตติคือความหลุดพ้นด้วยปัญญา"¹ อย่างไรก็ตามก็เท่าที่กล่าว
มานี้ ย่อมกล่าวได้ว่า ญาณเกิดก่อนวิชาหรือญาณอยู่หน้าวิชาตามหลัง

1

เนื่องด้วยวิชาเป็นตัวขจัดเสียซึ่งอวิชา หรือโมหะคือความไม่รู้หรือความหลงผิด จึงทำให้จิตเป็นอิสระจากความเป็นทาสของกิเลสตัณหาอุปาทาน ดังนั้นจึงทำให้เกิดความไม่ยึดมั่นถือมั่นในตัวคน ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้ให้นิยาม วิชาว่า "วิชาคือความรู้เท่าทันสภาวะซึ่งทำให้อคตาไม่มีที่ตั้งอาศัย"¹ ที่ความได้ว่าเป็นความรู้ชนิดที่ทำลายความยึดมั่นถือมั่นในตัวคน (อัครตาอุปาทาน) เพราะเห็นแจ้งในอนัตตา ส่วนญาณในที่บางแห่งให้ความหมายไว้ว่าเป็นไฟ ดังข้อความว่า "เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ"² หมายความว่าอาสวกิเลสทั้งหลาย ย่อมมอดไหม้หมดสิ้นไปได้ด้วยไฟคือญาณ ญาณที่สำคัญได้แก่อาสวกิเลส ซึ่งอาจให้ความหมายได้อีกนัยหนึ่งว่า ญาณคือไฟอันเป็นเหตุให้หมดสิ้นอาสวกิเลส

อนึ่ง ในตอนนี้ซึ่งมุ่งศึกษาเชิงวิเคราะห์คำว่าวิชาว่าคืออะไร มีความหมายอย่างไร แต่ได้มีการกล่าวถึงญาณด้วยนั้น ก็เพื่อเป็นการเทียบเคียงเพื่อให้เกิดความเข้าใจแจ่มชัดยิ่งขึ้นว่าวิชาและญาณนั้นคืออย่างไร

2.5 สัมปชัญญะ

นวโกวาท³ ให้ความหมายของคำสัมปชัญญะว่า ความรู้ตัว ความหมายในเบื้องต้นก็คือ รู้ตัวว่ากำลังทำอะไรอยู่ มีอิริยาบถอย่างไร รู้สึกนึกคิดสิ่งใดก็รู้ตัว หรือรู้สึกตัวว่ากำลังทำอะไร เป็นคน ความรู้ตัวในลักษณะดังกล่าวนี้ ยังไม่จัดว่าเป็นปัญญา

1

เรื่องเดียวกัน หน้า 252

2

ช.ม. 29/101/71

3

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท, หน้า 38

โดยแท้ สัมปชัญญะที่เป็นตัวปัญญาจะต่อหมายถึงความรู้ชัด รู้ชัดสิ่งที่นึกได้ กระทบ
 เข้าใจชัดตามความเป็นจริง (Clear Comprehension)¹ สัมปชัญญะเป็นธรรมที่นิยม
 ใช้ควบคู่กับสติซึ่งแปลว่าความระลึกนึกได้ ไม่เผลอโผล่ใจเลื่อนลอยลึ้มหลง สติจึงตรง
 กับความไม่ประมาท(อปปมาท) ทั้งสติและสัมปชัญญะได้ชื่อว่าเป็นธรรมมีอุปการะมาก
 เพราะเป็นปัจจัยช่วยเหลือเกื้อหนุนให้การดำเนินงานทุกอย่างเป็นไปด้วยดี ไม่มีผิดพลาด
 ประสพผลสำเร็จด้วยดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งคืองานทางพัฒนาปัญญาอันได้แก่การ
 ปฏิบัติวิปัสสนา จะต้องใช้สติและสัมปชัญญะเป็นอย่างยิ่ง ดังมีปรากฏอยู่ในมหาสติปัฏฐาน 4²
 เป็นต้น

สัมปชัญญะเป็นตัวปัญญาคำหน้าที่รู้ชัด เข้าใจถูกต้องกระทบชัดต่อสิ่งที่ถูกสติ
 กำหนดไว้นั้นว่ามีความมุ่งหมายอย่างไร สิ่งที่ทำนั้นเป็นอย่างใด ปฏิบัติคอมันอย่างไร
 และไม่เกิดความหลงหรือความเข้าใจผิดใด ๆ ขึ้นมาในกรณีนั้น ๆ³ ลักษณะดังกล่าว
 นี้ตรงกับคัมภีร์อรรถถาปาฎีกวรรค ซึ่งกล่าวถึงลักษณะสัมปชัญญะไว้ 4 ประการคือ

- 1) รู้ตัวว่าการที่ตนกำลังทำนั้นเป็นประโยชน์หรือไม่
- 2) รู้ตัวว่าการที่ตนกำลังทำนั้นเหมาะกับตนหรือไม่
- 3) รู้ตัวว่าการที่ตนกำลังทำนั้นเป็นความสุขหรือทุกข์อย่างไร
- 4) รู้ตัวว่าการที่ตนกำลังทำนั้นเป็นความมั่งงายหรือไม่⁴

1

พระราชวรมนี(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า 38

2

ที่.ม. 10/273 - 300/216 - 233

3

พระราชวรมนี(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 813

4

ปิ่น มุทุกันต์, แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี, หน้า 164

สรุปความว่า สัมปชัญญะคือความรู้ตัวที่ประกอบด้วยปัญญาหรือเป็นตัวปัญญาเสียเอง ตัวอย่างเช่นเรากำลังดูการ เล่นอย่างหนึ่งก็จะเกิดคำถามในลักษณะที่เป็นสัมปชัญญะหรือปัญหา 4 คำถามว่ามีประโยชน์ไหม เหมาะกับคนหรือไม่อย่างไร เป็นวิธีที่สะดวกสบายให้สุขหรือทุกข์ เป็นความฉลาดหรือโง่งมง่าย ความรู้ตัวอย่างนี้แหละเรียกว่า สัมปชัญญะ

โดยทั่วไปเรามักได้ยินว่า สติ - ปัญญา ปัญญาที่เกิดขึ้นหรือใช้ร่วมสัมพันธ์กับ สติ โดยมีสตินำหน้า ปัญญาทำหน้าที่ตามหลัง ปัญญาในลักษณะเช่นนี้มีชื่อเรียกว่าสัมปชัญญะ เพราะฉะนั้นสัมปชัญญะก็คือปัญญาที่รวมมากับสตินั้นเอง ดังพระพุทธรักษาวิสุทธิธรรมคุณมีกะต่อนหนึ่งว่า "ถึงจะเป็นภิกษุอยู่ป่า หากเป็นผู้ไม่ฟังชาน ไม่ล่าพอง ไม่กวัดแกว่ง ไม่ปากมาก ไม่พูดพล่อย มีสติกำกับตัว มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น จิตใจเป็นหนึ่งเดียว สวรรวม อินทรีย์ เธอก็เป็นผู้ควรสรรเสริญโดยลักษณะข้อนั้น"¹

อนึ่ง บางครั้งเมื่อกล่าวถึงสติกายถึงสติสัมปชัญญะกาย เช่น สติในสัมมาสติ, สติในเบญจกัลยาณธรรม เป็นต้น

2.6 วิมังสา

นวกอวาท² ให้ความหมายของคำวิมังสาซึ่งเป็นธรรมในอริยบาท 4 ไว้ว่า "หมั่นครีตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น"³ พจนานุกรมพุทธศาสตร์⁴ ให้ความหมาย

1

อ้ง.ปัญจก. 22/181 - 190/196 - 198

2

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวกอวาท หน้า 37

3

ที.ปา. 11/231/176; อภ.วิ. 35/505/244

4

พระราชวรมุนี(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า 125

วิมังสาว่า "ความใคร่ครองหรือทดลองคือหมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ คึกคนวิชันแก้ไขปรับปรุงเป็นต้น (investigation; examination; reasoning; testing)"สรุปได้ว่าวิมังสาเป็นเรื่องของการมีปัญญาใคร่ครอง ความหมายจึงใกล้เคียงกับสัมปชัญญะที่ทำงานร่วมกับสติ หรือคล้าย ๆ โยนิโสมนสิการหรืออัครูปริक्षा - ใคร่ครองอรรถ¹ แต่วิมังสาเหนือกว่าโยนิโสมนสิการหรืออัครูปริक्षाตรงที่วิมังสาเป็นคัมภีร์ปัญญาส่วน โยนิโสมนสิการและอัครูปริक्षाเป็นวิธีการแห่งการเกิดปัญญา นอกจากนี้วิมังสายังมีลักษณะการคล้าย ๆ ธรรมวิจัยซึ่งจะกล่าวเป็นอันคืบต่อไป

2.7 ธรรมวิจัย หรือ ขัมมวิจัยะ

คำว่าขัมมวิจัยะคือความเพียรธรรม ความสอคล้องสืบค้นธรรม (truth investigation)² ธรรมวิจัยจักเป็นปัญญาภาคปฏิบัติเพื่อให้รู้ชัดในความจริงหรือรู้จริงในสิ่งที่ต้องการรู้ บางครั้งธรรมวิจัยก็มีลักษณะปนกันไป หรือคล้ายโยนิโสมนสิการ (การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย) แนวสอนธรรมะตามหลักสุตตนิคกรรมตรี³ กล่าวถึงความหมายของธรรมวิจัยสัมโพชฃงคว่าหลังจากที่มีสติกำหนดเรื่องราวใญ่ ในขณะนั้นปัญญาหรือวิจารณ์ทำงานอยู่ควยหมายความว่าใญ่ใช้ปัญญาวิจัยธรรมารมณที่เกิขขึ้นแก่ใจให้เห็นความใคร่ลักษณะอยู่ มิใช่มีวคิดเพลินไปทางอื่น หรือหลับไปหรือมีใญ่ทำอะไรเลย กังนั้นธรรมวิจัยจึงเป็นเรื่องการใญ่ปัญญาพิจารณาสืบค้นถึงคนเคา หรือเลือกเอาแต่ส่วนที่ที่มีสัจจะหรือคล้าย ๆ การใคร่ครองธรรมหรือความถูกต้อง เห็นแจ้ง เป็นต้น

¹ พระราชวรมุนี(ประยุท ษยุคโต)พุทธธรรม , หน้า 685
อ้ง.ปญจก. 22/154/160

² พระราชวรมุนี(ประยุท ษยุคโต)พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า 170

³ ปิ่น มุทุกันต์,แนวสอนธรรมะตามหลักสุตตนิคกรรมตรี, หน้า 405

เมื่อเป็นเช่นนี้ธรรมวิชัยจึงคล้ายกับคำว่าวิมลธรรมในพุทธภาษิตที่ว่า "นิสรม กรรม เสโย - ไคร ครวญ เสยก่อนแล้วจึงทำจะดีกว่า"

อย่างไรก็ตามความหมายของธรรมวิชัยตรงกับคำว่า "วิจารณ์ญาณ" คือปัญญาอันเป็นเครื่องพิจารณาสิ่ง(ทั้งปวง) คำว่าสิ่ง ตรงกับคำว่า "ธรรม" - ดังพุทธภาษิตที่ว่า "สพเพ ธมมา นาลิ อภินิเวสยา แปลว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น"¹ ธรรมวิชัยเป็นข้อธรรมลำดับที่ 2 รองจากสติในบทธรรมที่ชื่อว่า โพชฌงค์ 7 ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ (Enlightenment factors) นี้แสดงความหมายว่าธรรมวิชัยเกี่ยวเนื่องอาศัยสัมพันธ์กันกับสติ จึงคล้าย ๆ สัมปชัญญะดังกล่าวแล้ว

2.8 โภศล หรือ โภศลละ

คำว่าโภศลหรือโภศลละ แปลว่าความฉลาด ความเชี่ยวชาญ (skill, proficiency)² ซึ่งเป็นลักษณะการของการมีปัญญาสูงนั่นเอง พุทธปรัชญาได้แสดงลักษณะของความฉลาดหรือความเชี่ยวชาญที่เรียกว่าโภศลไว้ 3 ประการคือ

1) อายุโภศล หมายถึง ความฉลาดในความเจริญรอบรู้ทางแห่งความเจริญและเหตุของความเจริญ นั่นคือรอบรู้ในทุกศีลธรรมทั้งหลายว่าเป็นทุกศีลธรรม เมื่อกระทำแล้ว ไม่เคียดกรอนภายหลัง เสร็จผลแห่งกรรมใดด้วยหัวใจเข้มขันเบิกบาน เกิดประโยชน์แก่ตน และเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นคือโลก เช่นฉลาดรอบรู้ในเรื่องของมังคล (มังคลสูตร)³ ฉลาดรอบรู้ในเรื่องของโพธิปักขิยธรรม⁴ เป็นต้น

1

ม.ม. 12/434/325

2

พระราชวรมุนี(ประยุทธ์ ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า 55

3

ช.ช. 25/5/2 ; ช.ศ. 25/317/288

4

อภิ.วิ. 35/611/286

2) อุปายโกศล หมายถึง ความฉลาดรอบรู้ในทางหรือในเหตุของความเลื่อมที่เรียกว่าอุปาย เช่น เรื่องอุปายมุข¹ เรื่องอกุศลธรรมว่ามีอะไรเป็นเหตุ และมีอะไรเป็นผลเป็นวิบาก กังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า "กรรมโลกกระทำภัยโลภะ... โทสะ... โมหะ... เกิดจากโลภะ... โทสะ... โมหะ... เป็นต้นเหตุกรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีทุกข์เป็นผล กรรมนั้นยอมเป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป ไม่เป็นไปเพื่อดับกรรม"²

3) อุปายโกศล หมายถึง ความฉลาดรอบรู้ในอุปาย คือวิธีแก้ไขเหตุ การณ์และกลวิธีที่จะทำให้สำเร็จ เช่น ฉลาดรอบรู้อุปายวิธีที่นำไปสู่ความสำเร็จ ไค้แก่เรื่องอิทธิบาท³ ฉลาดรอบรู้เรื่องหลักวิธีการตั้งตัวมีฐานะดีของบุตรของเรื่อน ไค้แก่เรื่องทฤษฎีสัมมิกกัตถประโยชน์⁴ รู้อุปายวิธีเจริญสมาธิภาวนา เป็นต้น

ทั้งที่กล่าวมานี้จะเห็นว่าโกศล เป็นปัญญาที่สำคัญของมนุษย์ หรือกล่าวอีกนัย หนึ่งว่า ผู้มีปัญญา คือผู้มีโกศล 3 ทั้งกล่าวแล้ว อนึ่งคำว่า "โกศล" เป็นคนละคำกับ "กุศล" คำว่ากุศลก็มีความหมายในเรื่องของความฉลาดเหมือนกัน แต่มุ่งที่จิตใจที่เรียกว่าจิตเป็นกุศล หรือกุศลจิต ไค้แก่จิตที่ประกอบด้วยอโลภะ อโทสะ อโมหะ ทั้งนั้นกุศล จึงยังไม่จัดให้เป็นคำไวพจน์ของปัญญา นอกจากนี้กุศलयังใช้แสดงลักษณะของกรรมคือการกระทำ กล่าวคือการกระทำใดที่ทำความอกุศลเจตนากรรมนั้นเป็นอกุศลกรรมดังนี้

1

ที.ปว. 11/178 - 184/139 - 141

2

อัง.คิก. 20/551/338

3

ที.ปว. 11/231/176

4

อัง.อัญฎก. 23/144/222

2.9 ปัญญา

คำว่าปัญญาหมายถึงการกำหนดรู้ หรือทำความรู้จัก หรือการทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ อย่างครบถ้วน รอบคอบ (full understanding)¹ แบ่งได้ 3 ประการ คือ

1. ญาณปัญญา คือกำหนดรู้ขั้นรู้จักกล่าวคือรู้ตามสภาวะลักษณะที่เป็นจริงของสิ่งนั้น เช่นรู้ว่านี่คือสุขเวทนา นี่คือทุกขเวทนา ซึ่งมีลักษณะเสวยอารมณ์เป็นอย่างไร หรือรู้ว่านี่เป็นสัญญา สัญญาคือสิ่งที่มีลักษณะกำหนดรู้ จดจำได้ ซึ่งภาษาไทยก็แปลสัญญาว่ารู้จักเหมือนกัน แคนญาณปัญญาเป็นการรู้จักที่ประกอบด้วยปัญญาหรือเป็นเรื่องของปัญญา แคนการรู้จักขั้นสัญญายังไม่เป็นปัญญาและยังอยู่กับคนละชั้น คือสัญญาเป็นสัญญาขั้นส่วนญาณปัญญาซึ่งเป็นปัญญาจกัว่าเป็นสังขารขั้น

2. ตึรณปัญญา คือกำหนดรู้ด้วยการพิจารณา คือรู้ด้วยปัญญาที่หยั่งลึกซึ่งไปถึงสามัญลักษณะได้แก่รู้ถึงการที่สิ่งนั้น ๆ เป็นไปตามกฎธรรมดา โดยพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เช่น พิจารณาที่กำหนดรู้เวทนา ก็รู้ชัดว่าเวทนามีลักษณะการเกิดขึ้นแล้วคงอยู่แล้วก็ดับไป ไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิมได้ กำหนดบังคับตามใจหวังของเราไม่ได้ไม่มีอะไร เป็นแก่นสารอันเที่ยงแท้คงทนถาวร การรู้เห็นเช่นนี้แหละเรียกว่าตึรณปัญญา

3. ปหานปัญญา คือกำหนดรู้ถึงขั้นละได้ คือรู้ถึงขั้นที่ทำให้อุปาทานการยึดติดถูกถอนออกไปได้จากจิตใจ จึงมีความเป็นอิสระ และจะปฏิบัติคือสิ่งนั้น ๆ อย่างถูกต้อง เช่นเมื่อรู้ว่าสิ่งนั้น ๆ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วก็จะละนิจจสัญญาเป็นคน ในสิ่งนั้น ๆ ได้คือรู้ว่าจะทำอย่างไร

ดังนั้นผู้มีปัญญา ก็คือผู้มีปัญญากำหนดรู้ได้ใน 3 ลักษณะดังกล่าว เช่น การมีปัญญาคออรียสัจ 4 แต่ละขอ ขอละ 3 ประการดังกล่าว เช่น ทุกขอริยสัจ ชั้นที่ 1

1

พระราชวรมุนี(ประมุข ปยุตฺโต)พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า 65 - 66,
พ.ม. 29/62/48

ก็กำหนดครุฑที่ว่าเป็นทุกข ทุกขเป็นอย่างนี้ ชั้นที่ 2 ก็กำหนดครุฑที่ว่าเป็นสิ่งทนายาก เป็นตัวปัญหาของชีวิตเป็นสิ่งที่ควรละ ชั้นที่ 3 ก็กำหนดครุฑถึงวิธีการละทุกข เอาชนะทุกข จนกระทั่งรู้ว่าทุกขเราไคละแล้ว นี่เป็นการกำหนดครุฑอริยสัจ 4 ในอรรถกถาที่ 1 ของแต่ละขอที่ เรียกว่าอรรถกถาปริยญา คือชั้นกำหนดครุฑหรือจะเรียกว่าชั้นสัญญาคือหยั่งรู้สัจจะแต่ละอย่าง ความที่เป็นจริงว่านี่ทุกข นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ถ้าเป็นอรรถกถา ที่ 2 ของอริยสัจ ก็คือชั้นสัญญาคือหยั่งรู้หน้าที่ที่จะต้องกระทำต่ออริยสัจแต่ละอย่างอย่างไร ส่วนอรรถกถาสุดท้ายของการหยั่งรู้อริยสัจ 4 ไคแก่กตญาณ คือมีความหยั่งรู้ว่ากิจอันจะต้อง ทำในอริยสัจ 4 แต่ละอย่างนั้นไคทำสำเร็จแล้วรวมความก็คือการรู้อย่างชัดในอริยสัจ 4 ต้องเป็นการรู้ครบ 3 ชั้น หรือ 3 อรรถกถา หรือ 3 รอบที่เรียกว่า ปฏิวัฏ 3 หรือโดย อากาโร 12¹ การมีปัญญาดูอย่างนี้เรียกว่ามีญาณทัสสนะครบถ้วนต่ออริยสัจ 4 เพราะ ฉะนั้นปริยญาจึงมีลักษณะเป็นญาณคือปัญญา ควบประการหนึ่ง

อนึ่ง ปริยญา 3 วิสุทธิมรรค² กล่าวว่าเป็นอริยปัญญาศึกษา ในเรื่องวิสุทธิ 7 จักให้วิสุทธิข้อที่ 3 - 7 เป็นเรื่องของปริยญา³

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส ไคกล่าวถึงปริยญา 3 ประการคือ การสัมผัสต่าง ๆ ดังนี้

ปัญญาปริยญาเป็นไฉน ? ชีรชนยอมรู้อันสัมผัส คือยอมรู้ ยอมเห็นว่าเป็นจักขุสัมผัส นี้โสคลสัมผัส นี้ฆานสัมผัส นี้ชีวหาสัมผัส นี้กุญสัมผัส นี้มนุโนสัมผัส นี้อชีวจนสัมผัส นี้ปฏิขสัมผัส นี้สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา นี้สัมผัสเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา นี้สัมผัส เป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา นี้สัมผัสอันสัมปยุตควยกุศลจิต นี้สัมผัสอันสัมปยุตควย

1

ธรรมจักรกัปปวัตตสูตร; วินัย.ม. 4/13/13 - 19; สัง.ม. 19/1670/530

2

มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค 3 ตอนจบ หน้า 1

3

พระราชวรมุนี(ประยุทธ์ ปยุตโต)พุทธธรรม หน้า 316 - 364

พระราชวรมุนี(ประยุทธ์ ปยุตโต)ทวนานุกรมพุทธศาสตร์ หน้า 172 - 173

อกุศลจิต นี้ผู้สละอันสัมปยุตด้วยอัพยาถจิต นี้ผู้สละอันสัมปยุตด้วยกามาวจรจิต นี้ผู้สละอันสัมปยุตด้วยรูปาวจรจิต นี้ผู้สละอันสัมปยุตด้วยรูปาวจรจิต นี้ผู้สละเป็นสุญญตะ นี้ผู้สละเป็นอนิมิตตะ นี้ผู้สละเป็นอัปปณิหิตตะ นี้ผู้สละเป็นโลกียะ นี้ผู้สละเป็นโลกุตตระ นี้ผู้สละเป็นอกัตติ นี้ผู้สละเป็นอนาคค นี้ผู้สละเป็นปัจจุบัน นี้เรียกว่า ญาตปริญญา

ศีรณปริญญาเป็นไฉน ? ศีรชนทำคุณารูปอย่างนี้แล้ว ย่อมพิจารณาซึ่งผู้สละ คือ ย่อมพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นกึ่งหัวผี เป็นคังลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของไม่มีอำนาจ เป็นของชำระทุกข์ เป็นเสนียด เป็นอุปาทว เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของหวั่นไหว เป็นของแตกพัง เป็นของไม่ยั่งยืน เป็นของไม่มีที่คานทาน เป็นของไม่มีที่ซ่อนเร้น เป็นของไม่มีที่พึ่ง เป็นของว่าง เป็นของเปล่า เป็นของสูญ เป็นอนัตตา เป็นโทษ เป็นของมีความแปร ไปเป็นธรรมดา เป็นของไม่มีแก่นสาร เป็นมูลแห่งความลำบาก เป็นกึ่งเพชฌฆาต เป็นของปราศจากความเจริญ เป็นของมีอาสวะ เป็นของอันเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เป็นเหยื่อมาร เป็นของมีชาติเป็นธรรมดา เป็นของมีชราเป็นธรรมดา เป็นของมีพยาธิ เป็นธรรมดา เป็นของมีมรณะเป็นธรรมดา เป็นของมีโสกะ ปริเทวะ ทุกขโทมนัสและอุปายาสเป็นธรรมดา เป็นของมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ เป็นของคับไป เป็นของชวนให้แค้นขื่น เป็นอาหินพ เป็นอนิสสรณะ นี้เรียกว่า ศีรณปริญญา

ปหานปริญญาเป็นไฉน ? ศีรชนพิจารณาอย่างนี้แล้ว ย่อมละบรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งฉันทราคะในผู้สละ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทูกรภิกษุทั้งหลาย ฉันทราคะในผู้สละใด ทานทั้งหลายจริงละฉันทราคะนั้น ฉันทราคะนั้นจักเป็นของอันทานทั้งหลายละแล้ว มีมูลรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่คั่งคองศาล ยอดความ ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นในอนาคตเป็นธรรมดา โดยประการอย่างนี้ นี้เรียกว่า ปหานปริญญา¹

ข้อความจากพระสุตตันตปิฎกที่ยกมาแสดงนี้ ชี้ให้เห็นความหมายของปริญญาทั้ง 3 ว่าคืออะไร โดยเฉพาะเมื่อมาใช้กับเรื่องของผู้สละ หรือสัมมัตตต่าง ๆ จึงสรุปได้ว่า ญาตปริญญา เป็นปัญญาชั้นการกำหนดรู้จักตามลักษณะสภาวะที่มันเป็น, ศีรณปริญญาคือปัญญา

ชั้นการพิจารณาโดยความเป็นไตรลักษณ์ ซึ่งมีอนิจจา – ความไม่เที่ยงเป็นต้น ปทานปริยญา
เป็นปัญญากำหนดรู้ถึงขั้นละหรือทำให้สิ้นไปซึ่งราคะเป็นต้น

2.10 ปฏิสัมภิตา

ปฏิสัมภิตา คือปัญญาแตกฉาน (Analytic insight; discrimination)¹
จำแนกได้ 4 เรื่อง คือ

(1) อัครปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในอรรถ หมายถึงมีปรีชาญาณ เข้า
ใจเห็นชัดในเรื่องของอรรถคือ ความมุ่งหมาย ผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นโดยอาศัย เหตุ
ปัจจัยเป็นเช่นนี้ที่เรียกว่า เห็นเหตุอย่างหนึ่งก็สามารถคิดแยกแยะกระจายเชื่อมโยงคือ
ออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผลของเหตุนั้น เป็นต้น นอกจากนี้อัครปฏิสัมภิตายังมีความหมายถึง
การเข้าใจชัดแจ้งถึงอรรถธรรม คือเมื่อเห็นข้อธรรมหรือความย่อก็มีปัญญาสามารถแยก
แยะอรรถอธิบายขยายความออกไปได้พิสดาร ถูกต้องและเป็นที่เข้าใจแก่ผู้สัทพ์ฟังได้โดย
ง่าย

(2) ธัมมปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในธรรม กล่าวคือมีปรีชาแจ้งในหลัก
การ ในเหตุหรือในธรรม กล่าวคือเมื่อสัทพ์อรรถอธิบายอันพิสดารก็สามารถจับใจความ
มาตั้ง เป็นกระตุหรือหัวข้อใดหรือสรุปเป็นข้อธรรมที่สำคัญอันมีความหมายพิสดาร อย่างที่
สัทพ์หรือเห็นผลอย่างหนึ่งก็สามารถสืบสวนทวนค้นจนพบเหตุปัจจัยได้ เช่น เมื่อมองเห็น
ความแก่และความตายก็สามารถสืบเหตุปัจจัยของมันได้ว่ามาจาก ความเกิด, ความเกิดมี
เหตุปัจจัย เพราะภพ, ภพมีเหตุปัจจัย เพราะอุปาทาน, อุปาทานมีเหตุปัจจัย เพราะคัมภี,
คัมภีมีเหตุปัจจัย เพราะ เวทนา, เวทนามีเหตุปัจจัย เพราะผัสสะ, ผัสสะมีเหตุปัจจัย
เพราะอายตนะทั้ง 6, อายตนะทั้ง 6 มีเหตุปัจจัย เพราะนามรูป, นามรูปมีเหตุปัจจัย
เพราะวิญญาณ, วิญญาณมีเหตุปัจจัย เพราะสังขาร, สังขารมีเหตุปัจจัย เพราะอวิชชา,
ดังนั้น การมีปรีชาญาณเห็นแจ้งชัดในธรรมดังกล่าวนี้ได้ชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิตา

(3) นิรุกติปฏิบัติ ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ กล่าวคือมีปรัชญาแจ่มแจ้งในเรื่องถ้อยคำ ภาษา เข้าใจใจถ้อยคำอธิบายชี้แจงแสดงธรรม แสดงอรรถแห่งธรรมให้ผู้อื่นเข้าใจปฏิบัติตามได้ ปฏิบัติหาข้อนี้จึงมีลักษณะความหมายกลายเป็นผู้มีวาทีศิลป์ หรือเป็นผู้เชี่ยวชาญทางภาษา สามารถรับหรือถ่ายทอดคติไม่มีคิच्छัตถะนั้น ผู้มีปฏิบัติหาข้อนี้ย่อมมีประโยชน์ยิ่งต่อการประกาศพระสัทธรรมให้บริบูรณ์ และคำร้องคงมั่นอยู่ใดตลอดไป

(4) ปฏิภาณปฏิบัติ ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณกล่าวคือมีปรัชญาเข้าใจพิริบตี ชิมซาบในความรู้อันมีอยู่ สามารถเชื่อมโยงสร้างระบบความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม เข้ากับเรื่องและเหตุการณ์ หรือเมื่อประสบปัญหา ก็สามารถแก้ปัญหาอันใดด้วยปฏิภาณไหวพริบเป็นต้น¹

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต² ได้กล่าวถึงพระสารีบุตรซึ่งเป็นพระอัครสาวกแห่งพระพุทธเจ้า ได้กล่าวแก่พระภิกษุผู้มีอายุทั้งหลายว่า ท่านบวชได้ครึ่งเดือน ก็เห็นแจ้งซึ่งอรรถปฏิบัติ, ธรรมปฏิบัติ, นิรุกติปฏิบัติ, ปฏิภาณปฏิบัติ, โดยเป็นส่วนโดยจำแนก ย่อมบอก แสดง บัญญัติ เปิดเผย จำแนก กระทำให้ง่ายซึ่งปฏิบัติเหล่านั้นโดยอเนกปริยาย ผู้ใดเคลือบแคลงสงสัยย่อมใดตามได้ ดังนี้ นี้แสดงว่าพระสารีบุตร เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปฏิบัติ 4 ในเวลาไม่นานนัก ด้วยเหตุนี้ท่านจึงได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นมัตถิคมปัญญา³ มาก

1

อัง.จตุกก. 21/172/155 - 156; ชุ.ปฏิบัติ. 31/268/96 - 97

2

อัง.จตุกก. 21/172/155 - 156

3

สัง.ส. 15/304/81

ลำดับต่อไปใครยกข้อความจากพระสุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค¹ เพื่อให้เห็นเป็นหลักฐานว่าปฏิสัมภิทา 4 มีความหมายอย่างไร ดังนี้

"อรรถปฏิสัมภิทาญาณ ธรรมปฏิสัมภิทาญาณ นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ อยางไร ?

"ญาณในอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภิทา ญาณในธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทา ญาณในนิรุตติเป็นนิรุตติปฏิสัมภิทา ญาณในปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทา ปัญญาในความคางแหงอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความคางแหงธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความคางแหงนิรุตติ เป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความคางแหงปฏิภาณเป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความกำหนดอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความกำหนดธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความกำหนดนิรุตติเป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความกำหนดคปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความหมายอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความหมายธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความหมายนิรุตติ เป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความหมายปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความเขาไปหมายอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความเขาไปหมายธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความเขาไปหมายนิรุตติ เป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความเขาไปหมายปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในประเภทแหงนิรุตติเป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในประเภทแหงปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความปรากฏแหงอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความปรากฏแหงธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความปรากฏแหงนิรุตติ เป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความปรากฏแหงปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความกระจางแหงอรรถเป็นอรรถปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความกระจางแหงธรรมเป็นธรรมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความกระจางแหงนิรุตติ เป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความกระจางแหงปฏิภาณเป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความ

1

รุ่งเรืองแห่งอรรถเป็นอรรถปฏิสัมพันธ์ญาณ ปัญญาในความรุ่งเรืองแห่งธรรม เป็น
ธรรมปฏิสัมพันธ์ญาณ ปัญญาในความรุ่งเรืองแห่งนิรุตติเป็นนิรุตติปฏิสัมพันธ์ญาณ
ปัญญาในความรุ่งเรืองแห่งปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ญาณ ปัญญาในความ
ประกาศอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมพันธ์ญาณ ปัญญาในความประกาศธรรม เป็นธรรม
ปฏิสัมพันธ์ญาณ ปัญญาในความประกาศนิรุตติเป็นนิรุตติปฏิสัมพันธ์ญาณ ปัญญาในความ
ประกาศปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ญาณ

ข้อความนี้ เพราะอรรถวารุธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถวารุชัค เพราะ
เหตุนี้ท่านจึงกล่าววว่า อรรถปฏิสัมพันธ์ญาณ ธรรมปฏิสัมพันธ์ญาณ นิรุตติปฏิสัมพันธ์ญาณ
ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ญาณ"

2.11 อภิญญา

อภิญญาคือความรู้อย่างยิ่ง ความรู้ยิ่งยวด ที่เรียกว่าเป็นอุคตมปัญญา

(super knowledge; ultra-conscious insight)¹ คำนี้แยกศัพท์ได้ว่า อภิ-
ยั้ง, ญา - รู้ เมื่อรวมกันจึงมีความหมายดังที่กล่าว อภิญญาเป็นความรู้ที่ของอาศัยการ
ศึกษาคือปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา ท่านจำแนกความรู้ยิ่งที่เรียกว่าอภิญญาไว้ 6 อย่าง
ดังมีปรากฏอยู่ในพระสุคตันคปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ดังนี้

"ธรรม 6 อย่างควรทำให้แจ้งเป็นไหน ? คืออภิญญา 6 ฤทธิ์ในพระธรรมวินัย
นี้ ย่อมบรรลุอิทธิวิธีหลายประการ คือคนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคน
เดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายก็ได้ ทะลุฝ่ากำแพงภูเข
ไปได้ ไม่คิดซัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นต่ำลงแมในแผ่นดินเหมือนไผ่น้ำก็ได้ เดิน
บนน้ำไม่ตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศเหมือนบนนกก็ได้ ลูบคลำ
พระจันทร์ พระอาทิตย์ ซึ่งมีฤทธิ์มีอำนาจมากควยฝ่ามือก็ได้ ไขอานาจทางกายไป
ตลอดพรหมโลกก็ได้ เหยยอมนไถยินเสียง 2 ชนิด เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งที่อยู่ไกล

1

พระราชวรมุนี(ประยูรช ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า 167,

พระราชวรมุนี(ประยูรช ปยุตโต) พุทธธรรม, หน้า 889

และไกล โดยทิพยโสดอันบริสุทธิ์ดวงโสดของมนุษย์ 1; เขื่อยอมกำหนดหัวใจ
 ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นควายใจ คือจิตมีราคะ กุฎวาจิตมีราคะ หรือจิตปราศจาก
 รวณะ กุฎวาจิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะ กุฎวาจิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะ
 กุฎวาจิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะ กุฎวาจิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะ กุฎวา
 จิตปราศจากโมหะ จิตหคหุ กุฎวาจิตหคหุ จิตพุงชาน กุฎวาจิตพุงชาน จิตเป็นนุหคค
 จิตมีจิตอันยิ่งกว่า กุฎวาจิตมีจิตอันยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอันยิ่งกว่า กุฎวาจิตไม่มีจิต
 อันยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิ กุฎวาจิตเป็นสมาธิ หรือจิตไม่เป็นสมาธิ กุฎวาจิตไม่
 เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้น กุฎวาจิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้น 1 ; เขื่อยอมระลึกชวติก่อน
 ไทเป็นอันมาก คือระลึกโคชาคินนึ่งบาง สองชาติบาง สามชาติบาง สี่ชาติบาง
 ห้าชาติบาง สิบชาติบาง ยี่สิบชาติบาง สามสิบชาติบาง สี่สิบชาติบาง ห้าสิบชาติบาง
 รอยชาติบาง พันชาติบาง แสนชาติบาง ตลอดสังวัฏฏกัปเป็นอันมากบาง ตลอด
 วิวัฏฏกัปเป็นอันมากบาง ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบาง ตลอดสังวัฏฏกัปวิวัฏฏกัปเป็น
 อันมากบางว่า ในภพโนนเรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณนั้น มีอาหาร
 อย่างนั้น เสวยสุข เสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจติจากภพ
 นั้นแล้ว ไทไปเกิดในภพโนน แมในภพนั้น เรากมีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิว
 พรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุข เสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียง
 เท่านั้น ครั้นจติจากภพนั้นแล้ว ไทมาเกิดในภพนี้ เขื่อยอมระลึกถึงชวติก่อนไทเป็น
 อันมากพร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ควบประการณะนี้ 1; เขื่อยอมเห็นหมูสัตว์
 ที่กำลังจติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ไทก็ ตกยาก ควบ
 ทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ดวงจักษุของมนุษย์ ยอมรูจักซึ่งหมูสัตว์เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์
 เหล่านี้ประกอบด้วยกายหจจวิต วิหจจวิต มโนหจจวิต ติเคียนพระอรียเจ้า เป็นมีจนา
 ทิฏฐียกถือการกระทำควยอำนาจมีจนาทิฏฐิ เบื้องหน้า แดควยเพราะกายแตก เขา
 เขาถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรณ ส่วนสัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกายหจจวิต วิหจจวิต
 มโนหจจวิต ไม่ติเคียนพระอรียเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ ยักการกระทำควยอำนาจ
 สัมมาทิฏฐิ เบื้องหน้า แดควยเพราะกายแตก เขาเขาถึงสุคติ โลกสวรรค์ ทั้งนี้
 เขื่อยอมเห็นหมูสัตว์กำลังจติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม
 ไทก็ ตกยาก ควบ ทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ดวงจักษุของมนุษย์ยอมรูจักซึ่งหมูสัตว์เป็นไป
 ตามกรรม ควบประการณะนี้ 1; เขาทำให้แจ้งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อัญหาอาสุวะ
 มิไค เพราะอาสุวะทั้งหลายสิ้นไป ควบปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเทียว เขาถึงอยู่ 1;
 ชรรณ 6 อย่างเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง¹

1
 ที.ป.า. 11/431/264 - 265

จากข้อความในพระสุคตินตปิฎกที่ยกมาแสดงข้างต้นนี้ ย่อมสามารถสรุปอภิญญา
ทั้ง 6 ได้ว่า

- 1) อิทธิวิธี - ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้
- 2) ทิพโสต - ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์
- 3) เจโตปริยญาณ - ญาณที่ทำให้กำหนดจิตใจหรือตักใจผู้อื่นได้
- 4) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ - ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้
- 5) ทิพจักขุญาณ หรือ จูฬุปปาตญาณ - ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ หยั่งเห็นการจุติ

และเกิดของสัตว์ทั้งหลายภายอานาจของกรรม

6) อาสวักขญาณ - ญาณที่ทำให้อาสวกิเลสที่เป็นเหตุให้ใจเศร้าหมอง คับสิ้น
ไป หรือเรียกว่า ญาณที่ทำให้หมดกิเลส หมดทุกข์ขมขมรรลุพระนิพพาน

อภิญญาทั้ง 6 ประการ ย่อมจำแนกได้ 2 ส่วน คืออภิญญาอย่าง 1 - 5
จัดเป็นโลกียอภิญญา โดยไต่มาจากการเจริญญาณสมาบัติถึงขั้นได้ "อรุปฌาน" ส่วนอภิญญา
ที่ 6 คืออาสวักขญาณ ท่านยกย่องว่าเป็นเลิศ อยู่เหนือวิสัยโลก หรือพ้นโลก จึงได้ชื่อว่า
โลกุตตรอภิญญา ญาณนี้ย่อมเกิดขึ้นได้ก็เมื่อได้เจริญวิปัสสนา เกิดปัญญาเห็นแจ้งที่เรียก
ว่าตรัสรู้หรือโพธิ์ เพราะฉะนั้นอาสวักขญาณ อาจจะเรียกว่าเป็นโพธิญาณก็ได้ อนึ่ง
โลกุตตรอภิญญาคืออภิญญาระดับที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระปลอดโปร่ง มองใสไม่มีกิเลส มี
โลกุตตรอภิญญาอย่างเกี่ยว ประเสริฐกว่าได้โลกียอภิญญาทั้ง 5 รวมกัน¹

2.12 โพธิ์

โพธิ์ คือความตรัสรู้ (Enlightenment) นับเป็นปัญญาขั้นสูงสุดแห่งพุทธ
ปรัชญา คำว่าความตรัสรู้ หมายถึงความจริง รู้นิจ รุณวน กล่าวคือสิ่งที่รู้หรือความรู้
ที่ได้นั้นต้องเป็นเรื่องจริงอย่างยิ่ง หรือจริงอย่างประเสริฐ (อริยสัจ หรือสัจจธรรม)

โพธิ์ ย่อมต้องอาศัยธรรมสามัคคีด้วยการที่องค์ธรรมทั้งหลายทำหน้าที่พร้อมกันในขณะจิต
เดียว อนึ่งธรรมที่มาร่วมพร้อมสามัคคีจนเกิดมีโพธิญาณ มีเฉพาะมรรคเพียง 8 ข้อ
เท่านั้น แม้โพธิปักขิยธรรมทั้ง 37 ประการก็เกิดขึ้นทำหน้าที่พร้อมหมดกันในขณะจิตเดียวกัน¹
พระพุทธเจ้าทรงโคโพธิญาณ จึงทรงประกาศตนยืนยันว่าพระองค์ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
คือผู้ตรัสรู้ดีตรัสรู้ชอบได้ถวายพระองค์เอง ด้วยการที่พระองค์ทรงหยั่งเห็นแจ้งชัดในอริยสัจ 4
นั่นเอง ทั้งพุทธพจน์ก่อนหนึ่งว่า

"ภิกษุทั้งหลาย เมื่อโคญาณที่ศณะรู้เห็นตามเป็นจริงของเราอันมีปริวัฏฏสาม
มีอาการสิบสอง ในอริยสัจทั้งสี่เหล่านี้เป็นญาณที่ศณะที่บริสุทธิ์สะอาดกายดี เมื่อนั้น
เราปฏิบัติญาณว่าเป็นผู้โคตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุครตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก
พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้ง
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย"²

สรุปบท เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เพื่อแสดงความหมายของคำว่าปัญญาในพุทธปรัชญา
โดยสรุปว่าปัญญาคือความรู้ชัด รู้ทั่ว หมายถึงเป็นการรู้ที่ชัดเจน แจ่มแจ้งตามสภาวะความ
เป็นจริง เป็นการรู้อย่างทั่วถึงจบสิ้นไม่มีอะไรหลงเหลือตกค้าง อนึ่งปัญญาความรู้ชัด รู้ทั่ว
ในพุทธปรัชญา ย่อมเป็นปัญญาที่เป็นไปเพื่อความดับสิ้นเพลิงทุกข์ เพลิงกิเลสเป็นประการ
สำคัญ ปัญญาอย่างนี้พุทธปรัชญาแยกย่อยว่าเป็นอธิปัญญา, อริยปัญญา, อุตตมปัญญา, สัมมาปัญญา,
เป็นต้น คำว่าปัญญาเป็นคำกลาง ๆ เมื่อเกิดขึ้นหรือใช้ในโอกาสหนึ่ง ๆ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะ
บางอย่าง คำว่าปัญญานั้นย่อมมีชื่อเรียกเป็นอย่างอื่น แต่ก็มี ความหมายว่าปัญญาเหมือนเดิม

1

เรื่องเดียวกัน หน้า 887

2

สัง.ม. 19/1670/420

ดังนั้นคำที่มีความหมาย เกี่ยวเนื่องกับปัญญาจึงมีหลายคำ ดังที่ยกมาแสดงในบทนี้
 ก็มีถึง 12 คำ ได้แก่ สัมมาทิฐิ - ความเห็นถูกต้อง, ความเข้าใจถูกต้อง; วิปัสสนา -
 ปัญญาเห็นแจ้ง ; ญาณ - ปัญญาหยั่งรู้หรือปรีชาหยั่งรู้ ; วิชชา - ความรู้ชนิดที่อัศจรรย์
 มีที่ตั้งอาศัย ; สัมปชัญญะ - ความรู้ทั่วพร้อม ; กระจกซีกคือสิ่งที่สติกกำหนดไว้ให้ ;
 วิมังสา - ความไตร่ตรองพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลกวยปัญญา ; ธรรมวิชัย
 - ความสอคล้องมีวิจารณ์ญาณหรือการเพ่นพ่าน ; โภคส - ความเชี่ยวชาญ ; ปริญญา
 - การกำหนดรู้หรือทำความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ อย่างครบถ้วนจนถึงขั้นเข้าใจใคร่ครวญ ;
 ปฏิสัมภินา - ปัญญาแตกฉาน ; อภิญญา - ความรู้อันยิ่ง ; โภทิ - ความคร่ำครุ เป็นต้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย